

KLASİK DÖNEM ARAP ŞİİRİNE DAİR ÖNEMLİ KAYNAKLAR VE TESBİTLER II *¹

Nusreddin BOLELİ

Özet

Bu makalede eski Arap şiirinin kaynakları ve bu kaynakların en önemli özellikleri tanıtılmaktadır. Ayrıca Arapça bir şiirin manasını tesbit etmek, için hangi kaynaklara başvurulması gerektiği hususu araştırılmış ve bu konuda bilgi verilmiştir. Şairi belli olmayan şiirlerin şairini tesbit etmek için hangi kaynaklara başvurulacağı kısaca araştırılmış ve bu konuda bilgi verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Klasik, divan, şiir, şâir.

Abstract

This article introduces Classical Arabic poetry sources and their most important characteristics. In addition, information is given about which sources are necessary for establishing the meanings of Arabic poetry. It also gives information about which sources must be studied for the purpose of establishing the author in cases where authorship is unknown.

Key words: Classic, poem, poetry, poet.

¹ - * - Bkz. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, *el-Mektebetü'l-Arabiyye ve menhecü'l-bahs*, Beyrut, 1998 ("el-Mesâdiru'l-edebiyye" s. 61-101). Tercüme, notlar, düzeltmeler ve ilâveler M. Ü. İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ tarafından yapılmıştır.

1. Arap Şiir Mecmûâları:²

a) Mu'allakalar ve Seçme Şiir Kitapları.

b) Şiirlerin Mânâsı ile İlgili Kitaplar.

a) Mu'allakalar:

Arap kültürünün şifâhî alandan tedvîn alanına intikali, çeşitli alanlarda geniş te'lif hareketinin canlanmasının başlamasına bir duyuru mahiyetinde idi. Kur'ân ve hadis âlimleri, hadislerin tedvînine, hadis rivâyetlerini arındırmaya, râvilerden hadis alma metodlarını ortaya koymaya önem veren ilk âlimler olarak bilinmektedirler.

Edebiyât, şiir ve lugatle uğraşan âlimler de muhaddislerin metodlarından faydalanmışlardır. Hattâ bir çok kırâat ve hadis rivâyet eden âlimler, şiiri rivâyet eden ve lugatı tedvîn eden dil âlimlerinden idiler.

Hicrî ikinci asırda, telifler çok büyük bir şekilde gelişmiş, şiir mecmuâları (kolleksiyonları) ortaya çıkmış, şiir divanları ve kabilelerin şiirlerini ihtiva eden divanları toplanmış ve seçkin şiir mecmuâlarının seçimi ve insanlara sunma metodları çoğalmıştır.

Öğretim, insanlara büyük kitapları sunmakla, edebiyat ve dil ile ilgili bir kısım kültürü korumakla, kendi vazifesini yerine getirmiştir. Buna ilâveten dildeki te'lif hareketinin ve divanların (şahıs ve kabilelerin divanlarının) peşpeşe toplanması üzerinde de etkili olmuştur.

Şiirle ilgili seçmeleri ve şâirlerin divanlarını şerh edenler ortaya çıkmış; ayrıca şâirlerin ve ediplerin biyografilerine dair telifler de çoğalmıştır. Üçüncü asırda ve daha sonraki asırlarda telifler ağırlık kazandı ve ondan sonraki dönemlerde Endülüs ve Doğu'da paralel olarak te'lif alanı gelişmiştir.

Bu araştırmanın gelecek sayfalarında seçilmiş mecmualardan şu örnekler üzerinde duracağız:

² - Şiir, lugatte, "şe'are yeş'uru" fiilinin masdarı olup "sezmek, sezişle bilmek ve farkına varmak manasına gelir. İstilahta ise; sanatkârâne bir şekil içerisinde, ilhâma dayalı bir muhtevaya sahip olan, vezinli ve کافیeli sözlere şiir denilir. (Bkz. Muhammed Altuncı, *el-Mu'cemü'l-mufasssal fi'l-edeb*, II, 550-551; Mecdî Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-'arabiyye fi'l-luga ve'l-edeb*, s. 210-212; Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, s. 2-4).

A) Arap Şiir Mecmuaları

1) Mu'allakalar ve Diğer Seçme Şiir Kitapları

a) Mu'allakalar:

Arap şiirinde âlimlerin, râvilerin ve şâirlerin seçtikleri uzun kasidelerin şöhret kazandığı görülmektedir. Bunlar, bazen “*Mu'allakât*”,³ başka bir zaman “*Mühezzebât*”⁴ diye tanınmış; bazen de bunlar; “*es-Sümût*”⁵, “*Meşhur kasideler*”, “*el-Meşhûra*”, “*el-Mukalledât*”, “*el-Musammarât*” ve “*es-Seb'ıyyât*”⁶ diye isimlendirilmiştir.⁷

Bu isimlerden en yaygın olanı “*el-Mu'allakât*”dır. İbnü'l-Kelbî⁸ şöyle demiştir: “Hac mevsimi günlerinde, Ka'be'nin köşelerinden birine asılan ilk şiir, İmruü'l-Kays'ın (ö. m. 545)⁹ şiirleri idi. Daha sonra bu şiirler indirilir ve ondan sonra başka şâirlerin şiirleri asılırdı. Câhiliyye döneminde bu Araplar'm iftihar vesilesi idi.

Jürinin seçtiği uzun yedi kasideyi rivayet eden ve bir araya getiren şahıs Hammâd b. Meysere b. Sâbûr el-Mübârek er-Râvîyye'dir (ö.156/773)¹⁰ İbn

³ - *el-Mu'allekât* : Arabistanda jüri tarafından seçildikten sonra Ka'be duvarına asılan kasidelerdir. (Bkz. Bağdadî, *Hizânetü'l-edebe*, I, 125-126; Blachère, *Târihu'l-edebe'l-'Arabî*, s. 176-177; İsmail İzzeddîn, *el-Mesâdiru'l-edebiyye ve'l-luğaviyye fi't-türâsi'l-'Arabî*, s. 58- 60.)

⁴ - *el-Mühezzebât*: Seçilen, önem verilen ve beğenilen kasidelerdir. Fasîh konuşan kimselere göre bunlar, kusurlardan arındırılan kasidelerdir. (Bkz. Bağdadî, *Hizânetü'l-edebe*, I, 126.)

⁵ - *es-Sümût* : “es-simt” kelimesinin çoğulu olup ipe dizilmiş inci, boncuk v. s. manasına gelir. Ayrıca “es-simt” kelimesi, gerdanlık anlamına da gelir.

⁶ - *es-Seb'ıyyât* : Yedi meşhur kaside.

⁷ - Geniş bilgi için bkz. İbn Raşîk, *el-'Umde fi mehâsini eş-şiir*, (Beyrut, 1998) I, 206-207; Mecdi Vehbe - Kâmil el Mühendis, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-'Arabîyye ve fi'l-luğa ve'l-edebe*, s. 46; Muhammed Altuncî, *el-Mu'cemü'l-mufasssal fi'l-edebe*, II, 809; Çöğenli Sa'dî - Demiryak Kenan, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 44-45.

⁸ - İbnü'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed b. es- Sâib b. Bişr (ö. 204/819). O, nesep âlimi ve Arap tarihi bilginidir. 150 den fazla eser yazmıştır. (Hayatı için bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 108-110- İbnü'l-Enbârî, *Nuzhe*, s. 84; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 82-84; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, V, 595-598; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fi't-tehzi'bi'l-Ensâb*, III, 105; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 13; el-Bağdadî *Hediyetü'l-'ârifin*, II, 508-509; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XIII, 149-150; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 87- 88; Brockelmann, *Supplement*, I, 211.

⁹ - Hayatı için bkz.. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'ara*, s. 49-68; Cümme'hî, *Tabakât*, I, 51, 81, 94-96; Taşköprüzâde, *Miftâhu s-se'âde*, I, 230; Blachère, *Târihu'l-edebe'l-'Arabî*, s. 292-294; Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, I, 97-101; Yusuf Es'ad Dâğır, *Mesâdiru dirâsâti'l-edebiyye*, I, 57-59; Ömer Ferruh, *Târihu'l-edebe'l-'Arabî*, I,116-122; Şevkî Dayf, *Târihu'l-edebe'l-'Arabî. el- Asru'l-câhîlî*, I, 232-265; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 320; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 11-12; Brockelmann, *GAL*, I, 15; Muhammed Dîb, *İmruu'l-Kays: Beyne'l-kudemâ ve'l-muhdesîn*, Kahire 1410/1989; Ali İbrahim Ebû Zeyd, *İmruu'l-Kays: Emîru's-şi'ri'l-'Arabî fi'l-câhiliyye*, Beyrut, 1993; Ahmet Savran, *İmruülkays b. Cahr, DİA*, XX, 237-238.

¹⁰ - O, Arapların tarihini, şiirlerini, neseplerini ve lehçelerini en iyi bilenlerden biri idi. Hayatı için bkz., İbnü Kuteybe, *el-Me'ârif*, s. 541; İbnü'l-Enbârî, *Nuzhe*, s. 41-44; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 206-210;

Abdirabbih Ahmed b. Muhammad el-Endelüsî (ö.328/940)¹¹, “*el-İkdu't-ferîd*” kitabında (VI,118-119), Hasan İbn Reşîk el-Kayravânî (ö.456/1063),¹² “*el-Umde*” adlı kitabında (I, 206-207) “*el-Mu'alla-kât*”ın altın harflerle yazılmış ve Ka'be'nin duvarına asılmış kasideler olduğunu nakletmişler. Abdulkadir el-Bağdâdî (ö.1093/ 1682)¹³, “*Hızânetü'l-edeb*”inde şöyle demiş: “Rivâyet edildiğine göre Emevî oğullarından bazı emirler kendilerine yedi şiirin seçilmesini emretmişler ve bunları da “*el-Mu'allakât*” diye isimlendirmişler.”¹⁴

Arap edebiyatı âlimleri, bu görüşlerden herhangi birisi ile “*el-Mu'allakât*” diye isimlendirme sebeplerinde kesin görüş belirtmemişlerdir. Önceki meşhûr âlimlerden 'Amr b. Bahr el-Câhiz (ö.255/867)¹⁵ Muhammed b. Yezîd el-Müberred (ö.286/899)¹⁶ ve Ali b. el-Hüseyin Ebû'l-Ferec el-İsfehânî (ö. 356/967)¹⁷ gibi bazı müelliflerin bu kasideleri bu isimle nitelememesi veyahutta bu isimle isimlendirmemesi dikkat çekicidir. Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs (ö.338/950),¹⁸ şerhinde şöyle demektedir: “ Râviler, bu şiirlerin yazıldığını ve Ka'be'nin duvarına asıldığını bilmiyorlar. Bunların bu isimle isimlendirilmesinde söylenen en doğru söz şudur: Hammâd er-Râviye, insanların şiire karşı ilgilerinin azaldığını görünce bu şiirleri toplamış, onları

el-İsfehânî, *el-Eğânî*, VI, 70-95; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, III, 246-250; ez-Zehbî, *Siyer*, VII, 157-158; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 239; Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, I, 410-411; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 271-272.

¹¹ - Hayatı için bkz., İbn Hallikân, *Vefeyât*, I,110-112; es-Süyûfî, *Buğye*, I, 371; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, I, 609-617; Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, I, 482-483; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 115, XIII, 369; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 207.

¹² - Hayatı için bkz., Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, II, 487-493; el-Kıftî, *İnbâh*, I, 353-339; es-Suyûtî, *Buğye*, I, 504; el-Yâfî'î, *Mir'âtü'l-cinân*, III, 78; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 297-298, Brockelmann, *GAL*, I, 374, a. mlf., *Supplement*, I, 539-540; Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, I, 599-600; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 225, XIII, 381; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 191.

¹³ - Hayatı için bkz., el-Muhibbî, *Hulâsetu'l-eser*, II, 451- 454; el-Bağdâdî, *Hedyyetü'l-'ârîfin*, I, 602; a.mlf., *İzâhu'l-meknân*, I, 429; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 41; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, V, 295; Brockelmann, *Supplement*, II, 397.

¹⁴ - Bkz., Bağdâdî, *Hızânetü'l-edeb*, IX, 446-462.

¹⁵ - Hayatı için bkz., İbnü'l-Enbârî, *Nuzhe*, s. 170-172; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III,470-475; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, IV, 472- 498; es-Süyûfî, *Buğye*, II, 228; Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, I, 475-477; Yusuf Es'ad, *Mesâdiru dirâsâti'l-edebîyye*, I, 171-176; Ömer Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, II, 303-317.

¹⁶ - Hayatı için bkz., İbnü'l-Enbârî, *Nuzhe*, s. 193-201; el-Kıftî, *İnbâh*, III, 241-253; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 313-322; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, V, 479-486; Zehebî, *Siyer*, XIII, 576-577; a.mlf., *Tezkiretu'l-huffâz*, II, 585; es-Süyûfî, *Buğye*, I, 269-271; Brockelmann, *Supplement*, I, 168-169; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XII, 114-115; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 144.

¹⁷ - Hayatı için bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 127-128; el-Kıftî, *İnbâh*, II, 251-253; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 307-309; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, IV, 50-71; ez-Zehbî, *Siyer*, XVI, 201-203; Brockelmann, *GAL*, I, 152-153; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VII, 78; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 278.

¹⁸ - Hayatı için bkz., İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 99-100; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, I, 617-621; ez-Zehbî, *es-Siyer*, XV, 401-402; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 346; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 208.

şiiir öğrenmeye teşvik etmiş ve onlara şöyle demiştir: “Bunlar, meşhûr şiiirlerdir. Bundan dolayı bu şiiirler, “*Meşhûr Kasideler*” adıyla isimlendirilmişlerdir.

Eskiden beri “*el-Mu‘allakât*” sahipleri ve onların sayıları hakkında bazı ihtilaflar olmakla beraber, râvîlerin ve şârihlerin çoğuna göre bunlar yedi tanedir. İbnü'l-Enbârî ve ez-Zevzenî'nin “*el-Mu‘allakât*” şerhlerinde sayıları yedidir. Ancak İbn en-Nehhâs'ın şerhinde dokuz, et-Tebrîzî'nin şerhinde ise on tanedir.

Şu beyitler “*el-Mu‘allakâtu's-seb'e*”nın matla‘ (ilk) beyitleridir:

İmruu'l-Kays'ın *Mu‘allaka*'sının ilk beyti şöyledir:

قَمَا نَك مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ بِسِقْطِ اللَّوِي بَيْنَ الدَّخُولِ فَخَوَمِلِ

“*Durun, sevgilinin ve onun ed-Dahûl ile Havmel arasındaki Sıktüllivâ'da bulunan yurdunun hatırasına ağlayalım.*”

Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın *Mu‘allaka*'sının ilk beyti şöyledir:

أُ مِنْ أُمَّ أَوْفَى دِمْنَةَ لَمْ تُكَلِّمْ بِحَوْمَانَةَ الدَّرَاجِ فَالْمُتَلَّمِ

Havmânetu'd-derrâc ile el-Mutesellem arasındaki bu suskun kalıntı (sevgilim) Ümmü Evfâ'dan mı kalmıştır?

Tarafa'nın *Mu‘allaka*'sının ilk beyti şöyledir:

لِيَخْوَلَةَ أَطْلَالَ بَيْرَقَةَ تُهَمِّدِ تُلُوْحُ كِبَاقِي الوَشْمِ فِي ظَاهِرِ الْيَدِ

Sehmed'in rengârenk taşlarla bezenmiş toprağında sevgilim Havle'den kalma izler vardır ki, elin dışına işlenmiş dövmenin izleri gibidir bunlar.

'Antara'nın *Mu'allaka*'sının ilk beyti şöyledir:

هل غادرَ الشعراءَ مِن مُرَدِّمٍ مْ هلْ عَرَفْتَ الدَّارَ بَعْدَ تَوَهُمِ؟

Şâirler, onarılacak bir yer (söylenecek söz) bıraktılar mı ki? Düşünüp taşındıktan sonra evi tanıyabildin mi acaba?

'Aınr b. Külsûn'ün *Mu'allaka*'sının ilk beyti şöyledir:

أَلَا هَبِّي بِصَحْنِكَ فَاصْحِنَا وَلَا تُبْقِي خُمُورَ الْأَنْدَلِيسِ

Hadi uyan ey dilber! Bize büyük kadehinle sabah şarabı sun; el-Enderîn'in¹⁹ şarabından geriye bir şey bırakma!

el-Hâris b. Hillize el-Yeşkürî'nin *Mu'allaka*'sının ilk beyti şöyledir:

أَدَلَّتْنَا بَيْنَهَا أَسْمَاءُ رُبَّ نَاوٍ يُعَا مِنْهُ التَّوَاءُ

Esmâ, ayrılacağını bildirdi bize; nice ikâmet edenler vardır ki, bıkılır kalmalarından (fakat Esmâ öyle değil).

Lebîd b. Rabi'a'nın *Mu'allaka*'sının ilk beyti şöyledir:

غَفَّتِ الدِّيَارُ مَحَلُّهَا فَمَقَامُهَا بِمَنْى تَأْبُدُ عَوْلَهَا فَرِحَامُهَا

Mina'daki gerek geçici, gerekse daimi yurt tutulan diyardaki (sevgilinin izleri) silinip yok olmuş ve buradaki (sulak bir hurmalık olan) Ğavl (deresi) ile (kırmızı tepelerden oluşan) Ricâm (dağı) birer vahşet yatağı olmuştur.

¹⁹ - el-Enderîn : Suriye'de Halep'in güneyinde bulunan ve şarabı bol olan ve zamanımızda harabe haline gelen bir beldedir. (Bkz., Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l- büldân*, I, 260-261; et-Tebrîzî, *Şerhu'l-Mu'allakâti'l-'aşr*, s. 253).

Bu kasidelere büyük önem verilmiştir. Rivâyet edilmiş ve şerhleri yapılmıştır. “*el-Mu'allakât*” şerhlerinden bazıları şunlardır :

***Mu'allaka*’ların şerhleri.²⁰**

1. İbnü'l-Enbârî'nin Şerhi: Bu şerhin ismi “*Şerhu'l-Kasâidi's-seb' et-tvâli'l-câhiliyyât*”dir.²¹ Bunun şârihi, Ebû Bekir, Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî'dir(ö.328/ 940). O, lugat, nahiv, edebiyât, kırâat, tefsir âlimi olup²² Ebû Abbâs, Sa'leb Ahmed b. Yahya'nın (ö.291/904)²³ öğrencilerinden ve Ebû Ali el-Kâlî İsmail b. el-Kâsım'm (ö.356/967)²⁴ hocası olan âlimlerden biri idi.

Ona göre “*el-Mu'allakât*” şâirleri: İmruu'l-Kays, Tarefe, Züheyr, Antere, 'Amr b. Gülsüm, el-Hâris b. Hillîze ve Lebid'dir.

İbnü'l-Enbârî şerhinde dil, nahiv, tarih ve nesepler açısından metinlerin doğru olmasına önem vermiş, edebî açıdan birbirine benzeyen şiirleri nâdir örnekler vererek bir araya getirmiş ve “*el-Muallakât*” metinleri ile *Kur'ân-ı Kerîm*, hadis arasındaki dil ve sanatla ilgili çok sayıda ilişkileri açıklamıştır.

²⁰ - *el-Mu'allakât*, Osmanlıcaya Mehmet Fehmi, tarafından kısmen tercüme edilmiş ve *Târih-i Edebiyât-ı Arabiyye*, ismi ile İstanbul'da, 1917 de neşredilmiştir. Hersekli Mehmet Kâmil, İmruu'l-Kays'ın *Mu'allaka*'sını tercüme etmiş ve *Terceme-i Mu'allakât-ı Seb'a* ismi ile Dersaadet'te 1305 tarihinde basılmıştır. Abdullah Hasib, İmruu'l-Kays'ın *Mu'allaka*'sını tercüme etmiş ve “*İmruu'l-Kays Kasîde-i Mu'allakasını Şerhi*” ismi ile 1316 da İstanbul'da basılmıştır. *el-Mu'allakât*, 1943 tarihinde Arapça metni ile birlikte Şerafettin Yaltkaya tarafından türkçeye tercüme edilmiş ve Yedi Askı ismi ile Millî Eğitim Bakanlığınca 1943 ve 1985 tarihlerinde basılmıştır. (196 shf.) Ayrıca Nurettin Ceviz, Kenan Demiryak ve Nevzat H.Yamk tarafından tercüme edilmiş ve Arapça metni ile birlikte 2004 tarihinde Ankara Okulu tarafından Ankara'da basılmıştır. (120 shf.)

²¹ - Bu kitap, Abdusselâm Harun'un tahkiki ile Dârü'l-me'ârif matbaasında Kahire'de 1963 tarihinde bir cilt halinde basılmıştır.

²² - Hayatı için bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 82; İbnü'l-Enbârî, *Nuzhe*, s. 231-237; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 341-343; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 153-154; el-Kıfî, *İnbâh*, III, 201-208; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, V, 410-414; ez-Zehabî, *Tezkiretu'l-huffâz*, III, 842; es-Süyûtî, *Buğye*, I, 212-214; el-Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, II, 294; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 315-316; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XI, 143; Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-Arabîyye*, I, 490-491; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 334; Brockelmann, *Encyclopédie de l'islâm*, I, 354.

²³ - Hayatı için bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 80; İbnü'l-Enbârî, *Nuzhe*, s. 202-205; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 102-104; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 141-150; el-Kıfî, *İnbâh*, I, 173-186; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, II, 55-78; ez-Zehabî, *Tezkiretu'l-huffâz*, II, 666; es-Süyûtî, *Buğye*, I, 396-398; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 207; el-Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cinân*, II, 218-219; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 203; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 267.

²⁴ - Hayatı için bkz., İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 226-228; el-Kıfî, *İnbâh*, I, 239-244; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, II, 302-306; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 186-188; ez-Zehabî, *Siyer*, XVI, 45-47; es-Süyûtî, *Buğye*, I, 453; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 18; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 286-287; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 321-322; Brockelmann, *Supplement*, I, 202-203; *el-Muncid fi'l-a'lâm*, s. 543.

2- *Şerhu'l-kasâid et-tis'i'l-meşhûrât* (Meşhûr dokuz kasidenin şerhi):²⁵

Bu kitap, en-Nehhâs ve İbn Nehhâs ve Saffâr²⁶ diye meşhur olan Ebû Ca'fer, Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehâs'ın (ö.338/950) eseridir. O, hicrî üçüncü asrın sonunda ve dördüncü asrın başlarında Mısır'da yaşamıştır. İlim öğrenmek için çok yolculuk yapmış ve çok sayıda büyük hocalarla görüşmüş ve onlardan rivâyet etmiştir. Daha sonra ilim öğretmek ve te'lif etmek için Mısır'a yerleşmiştir.²⁷

Onun tefsîr, lugat, şiir, nahiv, Kur'ân ilimleri ve başka ilimlerde bir çok te'lifi vardır.²⁸

Ona göre “el-Mu'allakât” şâirleri: İmruu'l-Kays, Tarefe, Züheyr, Lebîd, 'Antere, el-Hâris b. Hillîze ve 'Amr b. Gûlsüm'dür. Bunlar, İbn el-Enbârî'nin şiirlerini seçtiği şâirlerdir. Ancak en-Nehhâs, el-A'sâ'nın “*el-Muallaka*”sını bunlara ilâve etmiştir.

el-A'sâ'nın *Mu'allaka*'sının ilk beyti şöyledir:

وَهَلْ تُطِيقُ وَدَاعًا أَيُّهَا الرَّجُلُ

وَدَّعَ هُرَيْرَةُ إِنْ الرَّكْبُ مُرْتَجِلٌ

²⁵ - Bkz., Bu kitabın mukaddimesi, s. 14.

²⁶ - İbn Nehhâs, pirinç ve bakır işlemeciliği ile meşgul olduğu için, Saffâr künyesi ile anılmıştır

²⁷ - Bu kitap, Ahmed Hattâb'ın tahkiki ile Dâru'l-hürriyye devlet matbaasında Bağdat'ta 1393/1973 tarihinde iki cilt halinde müteselsil sayfa numaralarıyla neşredilmiştir.

²⁸ - Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî, O Ahmed b. Abdullah b. Süleymandır. (ö.449/1057). Meşhur edebiyatçı, luğatçı, nahiv alimi ve şâirdir. H. 363 tarihinde Maâretü'n-Nu'mân'da doğdu. Üç yaşında iken çiçek hastalığıyla mübtela oldu ve her iki gözünü kaybetti. Babasından ve dedesinden ilim öğrendi. Ayrıca Halep'te Muhammed b. Abdullah b. Sad'dan nahiv ilmini öğrendi. Sonra Bağdat'a ilmi seyahat düzenledi. Bağdat'ta Abdüsselâm b. el-Hüseyn el-Basrî'den ilim öğrendi. Hafızası çok kuvvetli olan el-Ma'arrî, Bağdat'ta eğitim gördü, fakihlerin ve filozofların fikirlerini öğrendi. el-Mütenebbî'den ve Hint kültüründen etkilendi. Çok sayıda divana şerh yazdı. “Siktu'z-zened” ,“Lüzümü mâ lâ yelzemü” ve “Risâletü'l-gufrân” ve diğer eserleri telif etti. Evine kapandı, zühd hayatını yaşadı ve et yemekten kaçındı. Nihayet (449/1057) tarihinde vefat etti.. (Hayatı için bkz., İbnü'l-Enbârî, *Nuzhe*, s. 305-306; el-Kiftî, *İnbâh*, I, 81-118; İbn Hallikân, *Vesfeyât*, I, 113-116; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, I, 396-459; Zehabî, *es-Siyer*, XVIII, 23-39; Yâfi'î, *Mir'âtu'l-cinân*, III, 172; es-Süyûtî, *Buğye*, I, 315-317; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, 218-219; Ali b. Hasan el-Bâharzî, *Dünyetu'l-kasr*, I, 50-52; İbnü'l-'İmâd, *Şezerât*, IV, 5-6; Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, II, 38-39; Brockelmann, *GAL*, I, 331; Kehhâle, *Mu'cemü'l-muellifîn*, XIII, 214; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 157; Ömer Ferrûh, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, III, 124- 137; Muhammed Altuncı, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-edeb*, II, 808).

Hüreyre ile vedalaş. Çünkü develer güç ederler. Ey adam sen vedalaşabilir misin?

en-Nâbiğa'nın *Muallakasının* ilk beyti şöyledir :

يَا دَارَ مَيْهٍ بِالْعَلْيَاءِ فَالَسْتَدِ أَقْوَتٌ وَطَالَ عَلَيْهَا سَالِبُ الْأَبْدِ

Ey Meyye'nin yüksek yerde ve dağın zirvesinde bulunan yurdu! O yurt (sakinlerinden) boş kaldı ve geçmişte ebediyen orada kaldı.

3- Şerhu'l-kasâidi'l-'aşr li't-Tebrîzî :

Bu kitabın el yazmasının kabı üzerinde şu bilgiler bulunur: Ebû Zekeriyya Yahya b. Ali el-Hatib et-Tebrîzî'nin (ö.502/1109) şerh ettiği yedi kaside ve bu kasidelere ilâveten diğer kasîdelerin şerhi.²⁹

Müellif, Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ali b. Muhammed eş-Şeybânî et-Tebrîzî'dir. O, aslen Tebrîzli'dir. Bağdat'ta yaşamış, Şam'a ilim için yolculuk düzenlemiş ve orada el-Ma'arrî³⁰ ile görüşmüş ve ondan ders almıştır. Sonra Mısır'a ilmî seyahet düzenlemiş, daha sonra dönüşünde Bağdat'a yerleşerek Nizâmîyye Medresesi'nin "Kütüpha-nesinde" hayatının sonuna kadar yönetici olarak kalmıştır. Onun bir çok telifi vardır. Ebû Temmâm'ın "*Hamâse*"sine, el-Ma'arrî'nin "*Sik-tu'z-zened*"ini ve el-Mufaddal ed-Dabbî'bi'nin "*el-İhtiyârâtü*" na yazdığı şerhleri bunlardan bazılarıdır.

²⁹ Bu kitap defalarca basılmıştır. Bunlardan birisi Fahreddin Kabâve'nin tahkik ettiği ve el-Mektebetü'l-Arabîyye tarafından 1388/1969 da Halep'te basılan baskıdır.

³⁰ Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî, O Ahmed b. Abdullah b. Süleymandır. (ö.449/1057). Meşhur edebiyatçı, luğatçı, nahiv alimi ve şâirdir. H. 363 tarihinde Maâretü'n-Nu'mân'da doğdu. Üç yaşında iken çiçek hastalığıyla mübtela oldu ve her iki gözünü kaybetti. Babasından ve dedesinden ilim öğrendi. Ayrıca Halep'te Muhammed b. Abdullah b. Sad'dan nahiv ilmini öğrendi. Sonra Bağdat'a ilmi seyahat düzenledi. Bağdatta Abdusselâni b. el-Hüseyn el-Basrî'den ilim öğrendi. Hafızası çok kuvvetli olan el-Ma'arrî, Bağdat'ta eğitim gördü, fakihlerin ve filozofların fikirlerini öğrendi. el-Mütenebbî'den ve Hint kültüründen etkilendi. Çok sayıda divana şerh yazdı. "*Siktu'z-zened*" , "*Lüzûmü mâ lâ yelzemü*" ve "*Risâletu'l-gufrân*" ve diğer eserleri telif etti. Evine kapandı, zühd hayatını yaşadı ve et yemekten kaçındı. Nihayet (449/1057) tarihinde vefat etti.. (Hayatı için bkz., İbnü'l-Enbârî, *Nuzhe*, s. 305-306; el-Kiftî, *İnbâh*, I, 81-118; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 113-116; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, I, 396-459; Zehebî, *es-Siyer*, XVIII, 23-39; Yâfi'î, *Mir'âtu'l-cinân*, III, 172; es-Süyûtî, *Buğye*, I, 315-317; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, 218-219; Ali b. Hasan el-Bâharzî, *Dümyetu'l-kasr*, I, 50-52; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 5-6; Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, II, 38-39; Brockelmann, *GAL*, I, 331; Kehhâlc. *Mu'cemü'l-müellifin*, XIII, 214; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 157; Ömer Ferrûh, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, III, 124- 137; Muhammed Altuncî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-edeb*, II, 808) .

et-Tebrîzî, kitabında, İmruu'l-Kays, Tarafe, Züheyr, Lebîd, 'Antare, 'Amr b. Gûlsüm, el-Hâris b. Hillîze, el-A'shâ, en-Nâbiğa ve 'Abîd b. el-Ebras'ın kasidelerini ele alarak şerhetmiştir.

فَالْقَطَبَاتُ فَالذُّنُوبُ

أَقْفَرُ مِنْ أَهْلِيهِ مَلْحُوبُ

*Melhûb halkından daha ıssızdır (fakirdir). Daha sonra el-Kutabiyât ve ez-Zenûb dan da (daha ıssızdır).*³¹

B- Diğer Seçme Şiir Kitapları:

“el-Mufazzaliyyât” :

Bu kitap seçilmiş kasidelerden, (168/785) senesinde vefat etmiş olan râvî, âlim el-Mufazzal b. Muhammed b. Ya'lâ (el-Mu'allâ) ed-Dabî'ye³² nisbet edilen bir mecmuadır. O, Kufe râvilerinin en meşhuru ve en güvenilirlerden biridir. el-Mufazzal, “Seçmelerini” Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un isteği üzerine onun Veliâhdı olan el-Mehdî'yi eğitmesi için hazırlamış, bu seçilmiş kasideler, kendisini toplayanın ve râvîsinin ismi ile tanınmış ve bunlara “el-Mufazzaliyyât” denilmiştir.³³

“el-Mufazzaliyyât” , seçme şiir mecmualarının en eskisi sayılır. el-Mufazzal, bu kitabını Hicrî 145-150 seneleri arasında derlemiştir.

“el-Mufazzaliyyât”ın nüshalarında kasidelerin sayısı değişmek-tedir.³⁴ Bazı âlimler, el-Mufazzal'ın seçtiği kasidelerin sayısının seksen olduğunu ifâde etmişlerdir. Daha sonra el-Esma'î ve başkalarından rivâyette bulunularak (ve

³¹ -Şiir için bkz., 'Abîd b. el-Ebras, *Divan*, s. 23; Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi şevâhidi'l-lugati'l-'arabiyye*, I, 302; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, I, 393, 682, 738; Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemhere*, s. 173.

³² - Hayatı için bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Filrist*, s. 75; İbnü'l-Enbârî, *Nuzhe*, s. 57-58; el-Kıftî, *İnbâh*, III, 298-305; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 193; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, V, 515-517. es-Süyûtî, *Buğye*, II, 297; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire*, II, 56; Corcî Zeydân, *Târihu âdabi'l-lugati'l-'Arabiyye*, I, 412; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, XII, 316; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 280; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-'ârifin*, II, 468; Muhammed Altuncî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-'edeb*, II, 813; İzzeddin, İsmail, *el-Mesâdiru'l-'edebiyye*, s. 63-67.

³³ - Blachère, *Târihu'l-'edebi'l-'arabî*, s. 178-179.

³⁴ - Fazla bilgi için bkz., *el-Mufazzaliyyât* kitabının Dâru'l-me'ârif baskısının önsüzü.

ilaveler yapılarak) bu kasidelerin sayısı artırılmıştır. Bu kitabın, **Dâru'l-me'ârif** baskısında kasidelerin sayısı (130) ve Dımaşk'taki "*Mecme'u'l-luğati'l-'Arabiyye*" nin baskısında (127) tanedir.

Edebiyatçılar ve dilciler, eskiden beri "*el-Mufazzaliyyât*" ın ehemmiyetini bilmişler ve ona çok önem vermişlerdir. Bazıları bu çalış-masmda, el-Mufazzal ile yarışmış ve onun metoduna göre yeni eserler tasnif etmişlerdir.

Bu seçmelerin önemi şu hususlardan kaynaklanır:

1- el-Mufazzal, kasideden bir şey terk etmeksizin kasideleri tam olarak seçmiştir.

2- Bunlar, rivâyetlerine güvenilen esas metinlerdir.

3- Bu şiirler, mükemmel ve az şiir söyleyen şâirlerin kaside-leridir.³⁵

"*el-Mufazzaliyyât*" daki şiirlerin şâirlerinin sayısı altmış yedidir. Onlardan kırk yedi tanesi Câhiliyye, on dördü Muhadremûn ve altısı İslâmî dönem şâirleridir. İşte bunlar, nahivciler ve dilcilerin onların şiirleri ile istişhâd edip kâidelerini onların delillerine ve uslûplarına göre bina etmiş oldukları şâirlerdir.

"*el-Mufazzaliyyât*" mecmuası şu özellikleri ile dikatı çekmektedir :

1- Kasideler, belli bir metoda göre düzenlenmemiştir. el-Mufazzal ed-Dabbî, *el-İhtiyârât*'ını (seçmelerini), kendisinin uygun gördüğü veya öğrencisine okutup öğrettiği kasideleri, rasgele sıralamıştır.

2- Arap Edebiyatı kitaplarından ve diğer sahalarla ilgili kitaplardan, el-Mufazzal'ın, seçmelerini belirli bir isimle isimlendirdiği belirtilmemektedir. İbn Nedîm, "*el-Fihrist*" isimli kitabında el-Mufazzal ed-Dabbî'den

³⁵ Rivâyet edildiğine göre Ebû Ca'fer el-Mansûr, oğlu el-Mehdî'nin, el-Mufazzal'a, el-Müseyyeb b. 'Ales'in şu kasidesini okuduğunu duydu:

أرحت من سلتني بغير نطاع
فقل العطاس ورحمتها يوداع

"Sen, Selmâ'yı eşyasız bırakarak mı göç ettin? Aksırmadan önce ve vedalaşmakla onu korkuttun." el-Mufazzal veya el-Mehdî onun durduğunu hissetmediler. Nihayet el-Mehdî bu kasidenin tamamını okudu. el-Mufazzal, el-Mansûr'un meclisine gelince, el-Mansûr, el-Mehdî'nin bu kasideyi okurken duyduğunu ona bildirdi ve ona şöyle dedi: Şayet sen az şiir söyleyenlerin şiirlerine yönelerek ve gencin (öğrencin) için onların içinden her şâirin söylediği en mükemmel şiirleri seçersen bu doğru bir iş olur. Bunun üzerine el-Mufazzal, el-Mansûr'un dediğini yaptı.

bahsederken şöyle demiştir: “O, İbrahim b. Abdullah b. el-Hüseyin’le beraber halifeye isyân etti.. Halife el-Mansûr, onu yakaladı, sonra onu bağışladı ve onu oğlu el-Mehdî’nin eğitimi için görevlendirdi.³⁶ el-Mufazzal, el-Mehdî için “*el-Mufazzaliyyât*” ismini verdiği şiirleri topladı. Bunlar, yaklaşık 120 kasidedir. Ondan yapılan rivâyette, bazı kasideler, öne alınır, bazıları sonraya bırakılarak yerleri değiştirilmektedir. İbn Arabî’nin ondan rivâyet ettiği nusha en sahih rivâyettir.”³⁷

Görülüyor ki “*el-Mufazzaliyyât*”ın isimlendirilmesi onun öğren-cilerinin veya onlardan sonra yaşayan âlimlerin işidir.

3.“*el-Mufazzaliyyât*” ın metinleri eski şiirlerdendir. Bazen lafız-larda ve bazı metinlerde çok fazla gariplik vardır. Unutmamamız gerekir ki öğretici hedef, müellifin zihninde yerleşmiştir. Şiirlerdeki bazı yönlerdeki kapalılığın, - nadir ve eski şiirler olduğu için- yaygın olduğu alışılmış bir husustur.

4- Bu seçme kasideler ve benzeri rivâyetler, Arapların âdetlerini ve çöldeki hayat tarzlarını (Bilhassa Câhiliyye dönemindeki hayat tarzını) yansıtmaktadırlar. Bu kasideler, eski Arap hayatını araştırmak için temel kaynaklardır.

“*el-Mufazzaliyyât*” defalarca basılmıştır.³⁸ Eski ve yeni âlimler bu kasideleri şerhete önm vermişler. Eski şârihlerden: Ebû Muham-med el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr el-Enbârî (ö.304/916),³⁹ Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs (ö. 338/950), Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Merzûkî (ö.421/1030),⁴⁰ el-Hatîb et-Tebrîzî (ö.502/ 1109)⁴¹ ve Ebû’l-Fazl, Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (ö.518/1124)⁴² gibi âlimler bu kitabı şerhetmişlerdir.⁴³

³⁶ - el-Mufazzal, Muhammed Zî’n-Nefs ez-Zekiyye ve kardeşi İbrahim’in başlattıkları isyan hareketinde isyan edenlerden biridir.

³⁷ - Bkz., İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 75.

³⁸ - Baskıları için bkz., İzzeddîn, İsmail, *el-Mesâdiru’l-edebyyye*, s. 67.

³⁹ - Hayatı için bkz; el-Kıftî, *İnbâh*, III, 28; İbnü’n Nedîm, *el-Fihrist*, s. 81; ez-Zubeydî, *Tabakât*, s. 208; es-Süyûtî, *Buğye*, II, 261- 262.

⁴⁰ - Hayatı için bkz; Katib Çelebi, *Keşfüz’zunân*, II, 1273; el-Kıftî, *İnbâh*, I, 141; es-Süyûtî, *Buğye*, I, 365; Yakût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-üdebâ*, II, 18-19; Ziriklî, *el-A’lâm*, I, 212.

⁴¹ - Hayatı için bkz; el-Kıftî, *İnbâh*, IV, 28-30; es-Süyûtî, *Buğye*, II, 338.

⁴² - Hayatı için bkz; el-Kıftî, *İnbâh*, I, 156-159, es-Süyûtî, *Buğye*, I, 356-357; es-Sem’ânî, *el-Ensâb*, II, 24-28; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 148; Yakût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-üdebâ*, V, 429; İbnü’l-Enbârî,

Yeni şârihlerden bazıları şunlardır: Hasan es-Sendûbî, Ahmed Muhammed Şâkir ve Abdüsselâm Hârûn ile birlikte güzel bir şerhini yaparak Dâru'l-Me'ârif matbaasında basılmasına katkıda bulundular. Bu kitap, defalarca basıldı. Erdemli bu iki muhakkik, eski şerhlere dayandılar ve el-Enbârî'nin şerhinden çok faydalanarak ondan alıntılarda bulundular. Ve şerhe ve tahkîke önemli ve faydalı ilâveler yaptılar.⁴⁴

el-Esma'îyyât :

el-Mufazzal ed-Dabbî'nin öğrencilerinden ve ondan rivâyet edenlerden biri de Ebû Sa'îd, Abdulmelik b. Kurayb el-Esmâ'î'dir (ö.216/831). O, Basra âlimlerinden, güvenilir râvilerden, lugat âlimi, nahivci ve meşhûr tarihçilerdendir. Halife Hârûn er-Reşid, el-Esma'î'yi ilmi, fazileti, dildeki dirâyetinin genişliği, arapların neseblerini, târihî olay-larını, şiirlerini ve recezlerinin rivâyetini bildiği için Bağdat'a getirmiştir. el-Esma'î'nin te'lif ettiği çok sayıda eseri vardır.⁴⁵

el-Esma'î'nin metodu, hocası *el-Mufazzal*'ın metodu gibidir; O, Arap şiir kaynaklarından kasideler, Câhiliyye ve İslâmî döneme ait şiirlerden parçalar seçmiştir. Onun seçmeleri, el-Mufazzalın yaptığı gibi, şiirlerin toplanması ve tasnifi hareketinin bir uzantısı ve taklîdidir.⁴⁶

Nüzhe, s. 337; *Zelhebî, Siyer*, XIX, 489-490; Brockelmann, *GAL*, I, 289; a.mlf., *Supplement*, I, 506-507; *Kehhâle, Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 63-64.

⁴³ - İzzeddîn, İsmail, *el-Mesâdiru'l-edebyyye*, s. 66-67

⁴⁴ - *el-Mufazzaliyyât*' m bazı baskıları şunlardır:

a) Ebû'l-'Abbâs el-Mufazzal b. Muhammed el-Enbârî'nin "*Divânu'l-Mufazza-liyyât*"ı. Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî'nin şerhi ile birlikte Karlos Yakub Lâyill'in tahkîki ve Oksford Fakültesinin maddî desteği ile el-Âbâ'el-Yesû'îyyûn matbaasında Beyrut'ta 1920 tarihinde kalın bir cilt halinde basılmıştır. Bu kitap, ikinci defa ofset usulü ile basılmıştır.

b) el-Hatîb et-Tebrîzî'nin, *Şerh İhtiyârât el-Mufazzal*, Dımaşk'taki "*Mecma' el-lugati'l-'Arabiyye*" tarafından basılmıştır. Bu baskı, Dr. Fahreddin Kabâve tarafından tahkik edilmiş ve dördüncü cildi indeks olmak üzere dört cilt halinde Dımaşk'ta 1391/1971 de basılmıştır.

c) *el-Mufazzaliyyât*: Ahmed Muhammed Şâkir ve Abdüsselâm Hârûn tarafından şerh ve tahkik edilmiştir. Bu kitap, Kâhire'de Dâru'l-me'ârif tarafından bir cilt halinde basılmıştır. Birinci baskısı 1943 yılında yapılan bu kitabın altıncı baskısı 1999 da yapılmıştır.

⁴⁵ - Hayatı ve eserleri için bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I, 60-61; İbnü'l-el-Enbârî, *Nuzhe*, s. 102-113; el-Kiftî, *İnbâh*, II, 197-205; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 170-176; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s. 167-174; Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa*, s. 136-137; es-Süyyûtî, *Buğye*, II, 112-113, Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, I, 407-408; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 187; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 162; Brockelmann, *GAL*, I, 104; a.mlf., *Supplement*, I, 163-164; İzzeddîn, İsmail, *el-Mesâdiru'l-edebyyye*, s. 68-70.

⁴⁶ - Blachere, *Târihu'l-edeby'l-'ârabî*, s. 179-180.

el-Esma'î'nin kasideleri ve parçalarının sayısı 92 dir. Musannif, bunları yetmiş bir şâirin şiirlerinden seçmiştir. el-Esma'îyyât'ın şairlerinin bazıları aynı zamanda el-Mufazzaliyyât'ın şairleridir. el-Esma'î'nin seçmeleri, değerinde ve öneminde hocasının seçmelerinin derecesine kadar yükselir. Onun seçmeleri - önceki seçmeler gibi- bir çok açıdan Arap yurtlarındaki ve çöllerindeki hayatı, özellikle de Câhiliyye dönemini temsil eder. Bu şiirler, fesahatı ve mükemmelliği ile diğer şiirlerden üstündür.

el-Mufazzal ve el-Esma'î, bu seçmelerinde eski edebî metinleri kaybolmaktan ve unutulmaktan korumuşlardır. Bu iki mecmua, Câhiliyye ve İslâmî dönem şiirlerinden en önde gelen kaynaklarından sayılırlar.

Bu iki mecmu'anın birbirine yakınlığı göz önüne alınarak: el-Mufazzaliyyât ve el-Esma'îyyâtın bazı metinleri birbirine girmiştir.

el-Esma'îyyât, 1902 senesinde Almanya'nın Libzig Şehrinde Müsteşrik Wilhelm Alferd'in tahkîki ile basılmıştır. Sonra Ahmet Muhammed Şakir ve Abdu's-Selam Hârûn'un tahkîki ile ilk defa 1955 senesinde neşredilmiş, bundan sonra defalarca basılmıştır. Şu anda elimde beşinci baskısı bulunmaktadır. Bu baskı bir cilt halinde neşredilmiştir.

el-İhtiyâreyn Kitabı

Bu kitap el-Ahfaş el-Asğar'ın es-Sağîr'in (ö.315/927) çalışmasıdır.⁴⁷ el-Ahfaş, Ebu'l-Hasan Ali b. Süleyman b. el-Fadl olup⁴⁸ nahivci el-Ahfaş el-Asğar adı ile şöhret kazanandır. İbn Hallikân, onun hakkında şöyle demiştir: "O âlim idi. el-Müberred'den, Saleb'den ve başkalarından rivayet etti. O güvenilir bir râvî idi."⁴⁹ O, kendisi ile İbni Rumî arasında yarışma olan el-Ahfeş'dir. el-Ahfaş, şiirinde İbn Rumî'yi hicv etmiştir.

el-Ahfeş el-Asğar, dil ve edebiyât üstadıydı. Onun nahivde, dilde ve edebiyâta telifleri vardır. *Kitabu'l-İhtiyâreyn* ve *Şerhu Kitabı Sibeveyh* onun

⁴⁷ - **el-Ahfaş**: İki gözün küçük olması ve iyi görmemesi demektir. el-Ahfaş Lakabı ile on bir kişi meşhur olmuştur. Bunlardan en meşhurları; el-Ahfaş el-Ekber, Abdulhamid b. Abdulmecid; el-Ahfaş el-Evset, Sa'id b. Mes'ade olup o ayrıca Arûzcu künyesi ile de anılır. Ve el-Ahfaş el-Esğar'dır.

⁴⁸ - Hayatı için bkz., el-Kıfî, *İnbâh*, II, 276-278; es-Süyûtî, *Buğye*, II, 167-168; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 301-303.

⁴⁹ - Bkz., İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 301-303.

yazdığı eserlerden bazılarıdır. Bu ikisinden başka te'lif ettiği diğer eserleri de vardır.

el-İhtiyâreyn'den maksat, *el-Mufazzal*'ın "İhtiyârı" ile el-Esma'î'nin "İhtiyârı" nı birleştirdiği bir eserdir. Kitabın mukaddimesinde şu bilgileri buluyoruz. Sonra el-Ahfeş el-Asğar geldi ve *el-Mufazzaliyyât*'ı ve *el-Esmâ'îyyât*'ı bir kitapta topladı. Bazı garip kelimeleri açıklayan, ve anlaşılması zor olan kelimeleri açıklayan bir şerh yazdı. Böylece "*el-İhtiyâreyn*" adını alan kitabı meydana geldi. Ancak bu kitaba bakıldığında, onun yüzonaltı kasideyi içerdiği açıkça görülür. Bunlardan yirmi üç kaside, "*el-Mufazzaliyyât*"dan, on dört kaside "*el-Esmâ'îyyât*"tan, geri kalan kısmından yedi tanesi de "*el-Esmâ'îyyât*"m kalan kısmına muhakkikler tarafından ilâve edilen iki kitabın ziyadelerinden alındığı açıkça görülür. On dördü de Britanya müzesindeki "*el-Mufazzaliyyât*" nushasındandır. Geri kalan elli sekiz kasidesi ise, bugün bilinen "*el-Mufazzaliyyât*" ve "*el-Esmâ'îyyât*" nushalarında bulunmamaktadır.⁵⁰

Müellif, kasidelerin tertibinde bilinen bir tertibe uymamıştır. "*el-Mufazzal*"m seçmeleri, el-Esmâ'înin seçmelerine karışmıştır.

Bu kitabın basılmış bölümü "*el-İhtiyâreyn*" kitabının ikinci bölümüdür. Fakat birinci cüzü halâ kaybolan eserler arasında sayılır.⁵¹

"*el-İhtiyâreyn*"in şâirlerinin büyük kısmı az ve mükemmel şiir söyleyen şâirlere aittir.

Cemheretu eş'âril-'Arab

Bu kitabı, hicrî üçüncü asrın sonu ve dördüncü asrın başlarında yaşamış âlimlerden Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb el-Kuraşî (ö.170/786) telif etmiştir. Bu zat, -Kitabı meşhur olmasına rağmen- edebîyat tarihçileri ve

⁵⁰ - Büyük âlim Abdulaziz el-Meymenî'nin görüşüne göre el-Ahfaş, "*el-Mufazzaliyyât*" ve "*el-Esmâ'îyyât*"tan belirli kasideler seçmiştir. Ve bu kasidelere kendisinin seçtiği kasideleri eklemiş ve kendisinin tercih ettiği metoda göre bunlara "*el-İhtiyâreyn*" ismini koymuştur. Ve bu kitaba mükemmel muhtasar bir şerh yazmıştır. Bu görüş çok isabetli bir görüştür.

⁵¹ - Bu kitabın tahkikli nushasının önsözüne bakınız. "*el-İhtiyâreyn*" in kalan kısmı Dışmak'taki *Mecma' el-luğati'l-arabiyye* tarafından neşredilmiştir. Bu kısmı, Dr. Fahreddin Kabâve tahkik etmiştir. Birinci baskısı 1394/1974 de yapılmıştır.

biyografi müelliflerinin ihmal ettiği kimselerdendir.⁵² Ancak bunu ilk defa, İbn el-Raşık el-Kayravânî (ö.456/1064) *el-'Umde* adlı kitabında zikretmiştir.⁵³

Cemhere'nin müellifi, kitabının mukaddimesindeki tarihî bilgilerin çoğunu, hocası el-Mufazzal'dan rivayet eder. O, el-Mufazzal b. Abdullah b. Muhammed b. el-Mücebber'dir. (ö. h. II.asır?) Onun nesebi, Ömer b. el-Hattâb'a dayanır. Bu zât, el-Mufazzal ed-Dabbî değildir.⁵⁴

Ebû Zeyd el-Kureşî, kitabında 49 kaside seçmiş ve onları dokuz guruba ayırmıştır. Her guruba özel bir isim vermiştir. Bu isimler: *el-Mu'allakat*, *el-Mücemherât*, *el-Muntekayât*, *el-Müzehhebât*, *el-Merâsî*, *el-Meşubât* ve *el-Mülhamât*'dir.

Mu'aliakât sahipleri: İmrü'l-Kays, Züheyr ve en-Nâbiğa'dır. en-Nâbiğa'nın Mu'allakası Ebû Zeyd'e göre şöyle başlar:

عُوجُوا فَوَحْيُوا لِنَعْمِ دِمْنَةَ الدَّارِ مَاذَا تُحْتَوُونَ مِنْ نُؤْيٍ وَأَحْجَارِ؟

Durun! Nuam'in yurdunun birikmiş izlerini selamlayın. Çadır etrafındaki çukur ve taşlardan neyi selamlıyorsunuz?

Sonra el-A'şâ, Lebîd, 'Amr b. Gülsüm ve Tarafe b. el-'Abd'dir. Bunlar, Cahilliye şâirleridir.

Mu'allakalar, Ebû 'Ubeyde'nin rivâyeti ile rivâyet olunmuştur.

el-Mücemherât sahipleri: 'Abîd b. el-Ebras, 'Antare, 'Adî b. Zeyd el-'İbâdî, Bişr b. Ebi Hâzim, Ümeyye b. Ebî Salt, Hidâş b. Züheyr ve en-Nemir b. Tevleb'dir. Mücemherât şâirleri, Cahilliye şâirleridir. Ümeyye, İslama yetişmiş ancak Peygambere hased etmesinden ve çasırlı cehaletinden dolayı İslamı kabul etmemiştir.

⁵² - Hayatı için bkz; el-Bağdâdî, *İzâhu'l-meknân*, I, 368; a. mlf, *Hediyetü'l-'ârifin*, II, 8; Yusuf İlyân Serkis, *Mu'cemu'l-matbu'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arraba*, I, 313; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, IX, 281; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 114; Blachere, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, s.172-173; İzzeddîn, İsmail, *el-Mesâdiru'l-edebiyye*, s. 71-78.

⁵³ - Bkz., *el-'Umde*, I, 205-207.

⁵⁴ - Bkz., *el-Mufazzaliyyât*.

el-Müntekayât sahipleri: el-Müseyyeb b. ‘Ales, el-Murakkaş el-Asğar, el-Mütelemmîs, ‘Urve b. el-Verd, el-Mühelhil, Düreyd b. es-Simme ve el-Mütenehhal’dır. el-Müntekayât şairleri, Câhiliyye şâirleridir. Düreyd, islâma kavuşmuş ve Huneyn savaşında öldürül-müştür.

el-Müzehhebât sahipleri: Hassân b. Sâbit, Abdullah b. Revâha, Mâlik b. el-‘Aclân, Kays b. el-Hatîm, Uhayha b. el-Hulâc, Ebû Kays b. el-Eslet ve ‘Amr b. İmruu’l-Kays’dır. Bunların şâirleri, Yesrîb (Medine) ehli olup Câhiliyye ve İslâmî dönem şâirleridir.

el-Merâsi sahipleri: Ebû Züeyb el-Hüzelî, Muhammed b. Ka‘b el-Ğanavi, A‘şâ Bâhile, ‘Alkama, Zû Ceden el-Himyerî, Ebû Zubeyd et-Tât, Mutemmim b. Nüveyre ve Malik b. er-Rayb’dır. el-Merâsî şairleri, Câhiliyye dönemi ve İslâmî dönemde yaşamış şâirleridir.

el-Meşûbât sahipleri: Beni Ca‘de kabilesinden Nâbiğa, Ka‘b b. Zuheyr, el-Kutâmî, el-Hutay‘a, eş-Şemmâh, ‘Amr b. Ahmar ve Temîm b. Übey b. Mukbil’dır. el-Meşûbât sahipleri, Câhiliyye ve İslâmî dönemde yaşamışlardır. Müellif, bu kasideleri, Câhiliyye ve İslâmî dönemin karıştığı kasideler diye isimlendirmiştir.⁵⁵

el-Mülhamât sahipleri: el-Farazdak, el-Cerîr, el-Ahtal, er-Râ‘î, Zu‘r-Rumme, el-Kümeyt ve et-Tırrimmâh’dır. Bu kasidelerin çoğu, Arap şiir kaynaklarından rivayet edilerek -el-Mücemherât’ta bulunur. Ancak bunların bazıları, sadece“*el-Cemhere*” kitabında bulunur.

el-Cemhere kitabındaki bu bölümlere verilen isimlerin, Ebû Zeyd’dan önce kullanılmış olduğu görülür. Böylece Ebû Zeyd, bu Mecmu‘anın kasidelerinin tertip ve tasnifinde ve bir kısmını diğer kıs-mından ayırmada onlardan faydalanmıştır. Müellif, her kısımdaki kasidelerin sayılarının eşit ve birbirine denk olmasına gayret göster-miştir. Onlar yedi kasidedir. Şüphesiz ki bu mecmuaların sayıları ondan önce biliniyordu.“*el-Mu‘allakât*” (es-Sumût) ve“*el-Mücemherât*” gibileri. Ebû Zeyd, kitabında şöyle demiş: “Çok sayıda ilim sahibine yetiştik ve şöyle dediklerini duyduk: “Onlardan sonra yedi kaside vardır ki o kasideler, onlardan aşağı değildir. O kasidelerin sahipleri, önceki kasidelerin sahiplerini takib ediyor ve onlardan aşağı değiller. Onlar “*el-*

⁵⁵ - Onlar Muhadramûn şâirleridir.

Mücemherât"tır. "*Muntekayâtu'l-'Arab*"a gelince onlar, el-Müseyyeb b. 'Ales'e aittir. Bölüşmedeki bu benzeşme ve tertip, müellifin hicrî üçüncü asır müelliflerinden olduğuna delalet eder. O asırda şiirle ilgili eserler ortaya çıktığı zaman, (müellifleri)-*Tabakât-fuhûlü's-şu'arâ* - ve benzeri diğer örnek eserlere dayanarak onlar gibi eserler yazdılar.

"*Cemhertu eş'âri'l-Arab*" kitabının kasideleri, Câhiliyye ve İslamî dönemin şiirlerinin kaynağıdır. Onun şâirleri de ileri gelen ve üstün şâirlere dendirler. Bu kitap, metinlerinin mükemmeliği, genel hayat hakkındaki tabirleri ile fayda ve ehemmiyeti açısından *el-Mufazzaliyât*' dan ve *el-Esmâ'îyyât*' dan daha aşağı değildir.

el-Cemhere kitabı, defalarca basıldı. Son baskısı İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye Üniversitesi yayınları arasında çıktı.⁵⁶

Kitâbu'z-zehra

a) Bu kitabın müellifi fakih, edip, şâir ve zamanın en akıllı âlim- lerinden biri olarak nitelenen Muhammed b. Davûd b. Ali b. Halef ez-Zâhirî'dir. (ö.297/910). Ebû Bekir künyesiyle anılan ez-Zâhirî, zayıflığından dolayı "diken serçesi" ve aynı zamanda "imam oğlu imam" lakabıyla da anılmıştır. Babası meşhur İslam mezheplerinden biri olan ez-Zâhirî mezhebinin baş kurucusu Davud b. Ali'dir. (Ondan sonra Ebû Muhammed b. Hazm bu mezhebi desteklemiş ve bu mezheple ilgili büyük eserler yazmıştır.)

Muhammed b. Davud el-İsfahanî ez-Zâhirî, Bağdat'da h.255 senesinde doğdu ve (297/910) senesinde yine Bağdat'ta vefat etti. Onun eserlerinden birisi olan "*ez-Zehra*" (iki cüz halinde basıldı). Diğer eseri şiirlerinin Divan'ı (mevcut baskısı, ince bir kitap halindedir.) Bunlardan başka diğer kitapları da vardır.⁵⁷

"*ez-Zehra*" kitabı, şiir seçmelerinden oluşan bir eserdir. Müellif, bu kitabını yüz bab halinde telif etmiştir. İlk elli babı, gazel şiirlerine ve gazelle

⁵⁶ - "*Cemheretü eş'âri'l-Arap fi'l- câhiliyye ve'l-islâm*" kitabı, Ebû Zeyd el-Hattâb el-Kureşî'nin yazdığı bir eserdir. Bu eseri, Dr. Muhammed Ali el-Hâşimî tahkik etmiş olup 1401/1981 tarihinde üç cilt halinde basılmıştır.

⁵⁷ - Hayatı için bkz., İbnu-n-Nedîm, *el-Fihrist*, s 272; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 259-261; *ez-Zehbî, Siyer*, XIII, 109-116; a.mlf., *el-İber*, I, 433; a.mlf., *Tezkiretu'l-luğvâz*, II, 660; Safedî, *el-Vâfi*, III, 58-66; İbnü'l- 'İmâd, *Şezerât*, II, 226; Kehhâle, *Mu'cemâ'l -müellifin*, IX, 296-297; Brockelmann, *GAL*, I, 194; a.mlf., *Supplement*, I, 294-250; Zirikî, *el-A'lâm*, VI, 120.

İlgili şairlerin bu konudaki değişik görüşlerine ayırmıştır. Yüz bapdan geride kalan ellisini, değişik şiir gayelerine ayırmıştır. Mesela; elli birinci babı, Allah'ı yüceltme hakkında söylenen şiirlere, elli ikinci babı, Peygamber'in (s.a) huzurunda onun övgüsü ile ilgili söylenen şiirlere ayırmış, elli üçüncü babı da İslâm şâirlerinin Peygam-ber'in (s.a) ailesi hakkında söyledikleri şiirlere ayırmıştır.

b) Bu kitapla ilgili şunlar söylenebilir:

1) (Yukarıda belirtildiği gibi) Müellif, kitabını yüz baba ayırmıştır. Bu kitap, şiir seçmelerindedir. Elli babı gazel ve ona bağlı olan konulara ve elli babıda farklı maksatlara ayrılmıştır.

2) Müellif, Câhiliyye, İslâmî, Emevî ve (ilk dönem) Abbasî şiirlerinden seçmiştir. Kendi zamanında yaşayan şâirlerle görüşmüş; onların şiirlerinden az miktarda nakletmiştir.

3) Müellif seçme şiirlere, şiirle ilgili az miktarda tarihî haberleri ilâve etmiştir. Bazen şiirlere, bir şeyler ekleyerek açıklamalarda bulunmuş veya şiire uyan ve uygun gördüğü sözleri şiirin baş kısmına ilave etmiş veya şiirleri tenkit etmiş ve şiirdeki ince ve hassas noktaları ve hatalı olan yerleri v.s. açıklamıştır.

4) Seçmelerin en önemli özelliği, parçalar halinde seçilmeleridir. Seçmelerinin çoğu iki, dört veya beş beyittir. Bu eserde beş beyti geçen şiir az bulunur.

5) O, seçtiği parçaların sahiplerini zikretmeye gerek görmemiş. Seçmelerden çok sayıda şiirlerin sahiplerini zikretmemiştir. ("ez-Zehra" kitabının) Muhakkikleri, tahkîk esnasında bu isimleri tesbit etmeye çalışmışlar.

c) Bu kitabın ismi (*ez-Zehra*)'dır.⁵⁸ Endülüslü İbn Ferec el-Ceyyânî, “*el-Hadâik*” diye isimlendirdiği kitabında onu taklit etmiştir. İbn Ferec, bu kitabında yalnız Endelüs şairlerinin şiirlerini seçmiştir. Bu kitabın kayıp olduğunu ve onun değişik yerlerinden yapılan bazı nakiller, farklı edebiyat, biyografi ve tarih kitaplarında kaldığım söyleyebiliriz.⁵⁹

ez-Zehra kitabı'nın yetmiş sekizinci bâbindan (Deniz ve çöllerin vasıfları hakkında söylenen şiirler):

وَهَلْ لِي مِنْ رُكُوبِ الْبَحْرِ نَاجٍ	أَلَا هَلْ لِلْهُمُومِ مِنْ إِتْرَاجٍ
بِنَا فِي مَظَلِّمِ النِّعَمَاتِ سَاجِي	أَكُلْ عَشِيَّةً زُورَاءُ تُهْوِي
نَسَاجُ تَرْتَمِينِ إِلْسَى نَعَاجِ	كَأَنَّ قَوَائِفَ النَّبَارِ مِنْهَا
عَلَى سَحِّ مِنَ الْمَلِيحِ الْأَجَاجِ	يَذُقُ الْمَاءَ كَأَنَّهَا مِلْحًا

Dikkat! Üzüntülerin dağılması gerçekleşir mi?

Ve beni deniz yolculuğundan kurtaran biri var mı?

Her akşam derin kuyu (gibi olan kayık) bizi durgun karanlık sıkıntılarına mı atıyor?

Sanki onun (denizin) dalgalarının atışları, birbirini kovan koyunlar gibidir.

O, suyu geçmek isteyen at gibi göğsü ile suyu yarmada ısrar eder.

Acı ve tuzlu sudan oluşan bir tuz yığını üzerine dökülür.

Esved b. Bilal'in denizde aldattığı bir Bedevî şöyle demiş:

⁵⁸ - Herhangi bir kaynak eserde, bu kitabın ismi olan “*ez-Zehra*” kelimesinin zaptı hakkında bilgi verilmemiştir. İbn Ferec'in, Endülüs (şairlerinin şiirlerine) ait kitabım (el-Hedâik =bahçeler) ismini koyması, bitki ve çiçeğinin manasını pekiştirdiğine benziyor. Ve böyle bir benzetme aklıma geliyor. -Bu da sırf bana ait bir değerlendirmedir - Müellif, kitabının ismini *ez-Zehra*'den almıştır.“*ez-Zehra*” Yunan ve Roma mitolojilerinde Venüs veya Afrodit'dir. *ez-Zehra*, bazı milletlerin mitolojisinde, somutlaşmış aşk tanrıçası idi. (Yunanlılar ve Firavunlarda olduğu gibi). Venüs gezegenine *ez-Zehra* ismini vermelerinin sebebi de çok parlaması ve ışık saçmasından dolayıdır. Sanki o parlayan bir lamba gibidir.

⁵⁹ - Bkz., es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 139-140.

وَقَدْ بَعُدَتْ بَعْدَ التَّقَرُّبِ صُورُ	أَقُولُ وَقَدْ رَاحَ السُّفِينُ مُلْحَمًا
وَاللَّبْحُرِ مِنْ تَحْتِ السُّفِينِ هَدِيرُ	وَقَدْ عَصَفَتْ لِلْمَوْجِ رِيحُ اضْرَابِهِ
وَحَظِّي حُطُوطٌ فِي الزَّمَامِ وَكُورُ	أَلَا لَيْتَ أَنِّي وَالْعَطَاءَ صَعَالِكَ
وَأَخْضَرُ مَوَارِ السَّرَابِ يَمُورُ	فَلْيَلِ رَأْيِي قَادَتِي لِسَفِينَةٍ
وَإِنْ عَصَفَتْ فَالسَّهْلُ مِنَّةٌ وَعُورُ	أَرَى مَتْنَهُ سَهْلًا إِذَا الرِّيحُ أَقْلَعَتْ

Gemiler demir atarken ben şöyle derim: Ve yakın olmaktan sonra sur uzaklaştığında.

Dalgayı çalkalamak için şiddetli rüzgar esti. Gemiler altında ki denizin hışırtısı vardır.

Dikkat et! Keşke ben başıyla beraber fakirlerden (biri) olsaydım. Ve benim şansım yulardaki ve palandaki mutluluk olsaydı.

Allah'ın bir iradesi vardır ki o irade beni bir gemiye sevk etmiştir.

Ve serabın yeşil dalgaları çok etkilidir. Rüzgar durduğunda, geminin (sırtını) içini bir ova gibi görüyorum.

Şayet rüzgar şiddetli eserse, onun rahat yeri tehlikeli oluyor.

وَمَا كَانَ مِثْلِي فِي الضَّلَالِ يَسِيرُ	فَيَا ابْنَ بِلَالٍ لِلضَّلَالِ دَعْوَتِي
وَكَانَ لِأَصْحَابِ السُّفِينِ كُرُورُ	لَيْنَ وَقَعَتْ رِجْلَايَ فِي الْأَرْضِ مَرَّةً
حِرَاءُهُ بَدَتْ أَرْكَانَهُ وَنَبِيرُ	سَلَّمْتُ مِنْ مَوْجٍ ذَاكَ مَتُونَهُ
وَذَلِكَ إِنْ تَحَاضَّ الْإِيَابُ يَسِيرُ	لِيَعْرِضَ إِسْمِي عِنْدَ ذِي الْعَرَضِ خَلْفَهُ

Ey Bilal'in oğlu sen beni helak olmak için mi çağırdın. Halbuki benim gibi kimseler helak olacak yerde yürümez.

Şayet iki ayağım bir defa yere basarsa ve gemiciler için gemi yelkeninin halatları olursa.

Ve ben dalgadan kurtulsam, sanki onun üstü, dayanakları yer görünen Hira (dağı) ve Sebir (dağı) dır.

Benim adımları arzedecek kimseye, düşmanca arzetmesi için. Bu da eğer dönüşte suya dalarak yürürse (gerçekleşir).

Ebu'ş-Şîs şöyle demiş:

بِمَهْنُونَةٍ فِي غَيْرِ عَرٍّ وَلَا حَرَبٍ	وَبَحْرِ يُحَارُ النَّظْرُ فِيهِ قَطْعُهُ
وَلَا تَشْتَكِي عَضَّ السُّوعِ وَلَا الدَّاءِ	مُقِيلَةً لَا تَشْتَكِي الْأَيْنَ وَالْوَجَى
إِذَا مَا تَفَرَّى عَنْ مَنَاكِبِهَا الْحَبِيبُ	يَشُقُّ حَبَابَ الْمَاءِ سُرْعَةً جَرِيهَا
رَأَيْتُ عَجَاجَ الْمَوْتِ مِنْ خَوْفِهَا يَشُ	إِذَا اعْتَلَحَتْ وَالرِّيحُ فِي بَطْنِ لُجَّةٍ
إِلَى مَتْنٍ مُعْبِرٍ الْمَسَافَةَ مُنْحَدِبُ	تُرَامَى بِهَا الخَلْحَانُ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ

Gözünü kamaştıran nice denizleri sıkıntısız, uyuz olmadan ve yok olmadan kat ettim. Öğlen vakti uyuyup gideceği yeri sormadan ve ayağın aşındırmasından şikayet etmeden.

Dişlerin ısırtmasından ve yorgunluktan şikayet etmeden. Süratli hareket etmesi ile su üzerindeki kabarcıkları yarıp geçer.

Yüksek yerlerinden kabarcıklar yarılıp düştüğü zaman.

Deniz dalgaları, engin yerde rüzgarla birbirine vurduğunda, Onun korkusundan ölüm fırtınasının sıçradığını görürsün.

Körfezler her taraftan suyu dışarıdan geminin üstüne atarlar. Ve o uzak mesafede hızlıca seyreder.

Ahmed b. Ebû Tâhir şöyle demiş:

لَا تُشْتَكِي الأَيْنَ مِنْ حَلٍّ وَلَا رَحَلٍ	إِلَى أَبِي أَحْمَدٍ أَعْمَلْتُ رَاحِلَتِي
مِنْ هَوْلِهِ حَبْلًا يُغْلُو عَلَى حَبْلٍ	تَسْرِي بِمَلْطَمِ الأَمْوَاجِ تُحْسِبُهُ
بِالسَّيْرِ مِنْهَا مُقِيمٌ غَيْرَ مُرْتَجِلٍ	كَأَنَّ رَاكِبَهَا إِذْ حَذَّ مُرْتَجِلًا
مُعَوِّمٌ زَيْعُهَا وَالْمَثَلُ مِنْ قَبْلِ	لِيَحَامُهَا فِي يَدِ التُّوتِيِّ مِنْ أُبْرِ
حَرْبًا يَفُوتُ اجْتِهَادَ الحَيْلِ وَالْإِبِلِ	مَا زَالَ سَائِقُهَا يَجْرِي عَلَى مَهَلٍ
الدُّنْيَا وَأَشْرَفَ نَاعِيًا عَلَى الأَمَلِ	حَتَّى تَنَاهَتْ إِلَى حَيْثُ التَّهَيُّ شَرَفٍ

Yolculukta, bineğimi Ebu Ahmed'e gitmek üzere çalıştırdım. O nerede konaklayacağımdan veya göç edeceğimden şikayet etmez.

Dalgaların birbirine çarpışmalarıyla o ilerler.

Korkusundan o dalgaların bir dağın başka bir dağın üzerine yükseldiğini zannedersin.

Ona binen kimse bir yerden güç emek için çaba harcadığında, onun ilerlemesi ile sanki yerinde oturan ve güç etmeyen kimseye benzer.

Onun yuları (direksiyonu) arka taraftan kaptanın elindedir. Onun sapması ve eğrilmesi ön taraftan düzeltilir.

Onun kaptanı hala yavaş yavaş ilerliyor. Öyle bir ilerleme ki, atlar ve develer gayretleri ile onun önüne geçerler.

Nihayet o dünya şerefine bittiği yere vardı ve ona kavuşmak isteyen kimse umuduna yaklaştı.

el-Hâlidîyyân'ın "el-Eşbâh ve'n-nezâir'i"

el-Hâlidîyyeyn, dördüncü asrın şâirlerinden ve âlimlerinden olan meşhur iki kardeştir. Bunlardan biri Ebû Bekr, Muhammed b. Hâşim'dir. (ö.380/990)⁶⁰ Diğeri ise Ebû Osmân, Sa'îd b. Hâşim'dir. (ö.371/981).⁶¹ Bu iki âlim, Arap asıllı 'Abdu'l-Kays oğullarına mensupturlar.

Hâlidîyyeyn, *el-Hâlidîyye*'ye nisbet edilerek bu nisbe ile şöhret kazanmışlardır. el-Hâlidîyye ise, Musul'un bir köyüdür.⁶² es-Sa'âlebî, onların biyografisinde şöyle demiştir: "Nesep kardeşliği, o ikisini bir araya getirdiği gibi, edebiyât kardeşliği de onları birleştiriyordu. Onlar, uyumlu, yardımlaşan, tek bir ruh ile yaşayan, şiir söylemede bazen ortak olan ve bazen birbirinden ayrılan ve neredeyse köyde ve seferde ayrılmayan iki şahıs idiler."⁶³

Kitabın önsözünde şöyle bir bilgi bulunur:

Biz, bu Risalemizde (*el-Eşbâh ve en-Nezâir* kitabında) Câhiliyye dönemi ve Muhadramûn şâirlerinden onlara tabi olanlardan elimize geçen seçme şiirlerini aldık. İnsanların elinde çokça buldukları için meşhur şâirlerin şiirlerini almaktan kaçındık. Onlardan yalnız az bir kısmını aldık. Modern şâirlerin seçkin şiirlerinden rivayet ettiklerimizden de kitabımızı mahrum bırakmadık. Elimize geçtiği zaman, birbirine benzeyen şiirlerden de bazılarını bu risaleye aldık. Uygun düştüğünde bünyesinde "icâzât" yapılan şiirleri de⁶⁴ bu risâlemize aldık. Biz uydurulan veya başkasına uyularak söylenen mânâlar hakkında bilgi veriyoruz. Birbirine benzeyen şiirleri ve başka şâirlerden aşırılan (çalman) mânâyı bir yerde toplamıyoruz. Bilâkis onları söylenmesi gereken yerde zikrediyoruz.

Bu kitap, Cahilliyeye dönemi ve Muhadramûn şâirlerinin şiirlerinden parçaların bir araya getirilmesi ile oluşmuştur. Ayrıca bu şâirlerin ve el-

⁶⁰ - Hayatı için bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 195; el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 446; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, 414; Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, I, 600; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, XII, 88; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 129; *Mecelletu'l-mecma' el-'ilmî*, el-'Arabî, XXV, 49 v.d.

⁶¹ - Hayatı için bkz.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 195; es-Se'âlibî, *Yetimetü'd-dehr*, II, 183; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 338; ez-Zehabî, *Siyer*, XVI, 386; el-Bağdâdî, *İzâlu'l-meknûn*, I, 38; el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, I, 440-443; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, 414; Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, I, 600; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 233; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 103.

⁶² - Bkz., Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 338.

⁶³ - es-Se'âlibî, *Yetimetü'd-dehr*, II, 183.

⁶⁴ - **el-İcâze**: Şâirlerden birisi; başkasının söylediği bir şatırlık şiire bir şatır eklemesi veya bir beyite, birkaç beyit ekleyerek manasını tamamlamasıdır. Veya şiirde geçen bir kelimeyi veya bir fiilin hareketini değiştirmektir. (Bkz. Mecdî Vehbe - Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-'Arabîyye fi'l-luğati ve'l-edeb*, s. 13; Muhammed Altuncı, *el-Mu'cemü'l-nufassal fi'l-edeb*, I, 33.

Muhdesûn ve muâsır şâirlerin şiirlerinden bir araya toplanmış şiir parçalarından ibarettir.

Şiir parçaları seçilmiş, bab haline getirilmeden kitapta bir araya getirilmiştir.

Bu kitapta, el-Hâlidîyyeyn'in (Hâlidîyeli iki şâirin) konuyu değiş-tirmek için, bazı şâirlerin biyografilerini verdikleri az sayıda bölümler mevcuttur. Mesela; el-Kilâbî kabilesinin savaşçılılarıyla ilgili haber-leri, el-Hashâs oğullarının kölesi Suhaym b. ed-Demiyne ve Ebû Hâyye en-Nemirî gibi şâirlerin biyografileri gibi.

Kitapta dağınık tarzda edebî görüşler de bulunmaktadır.

el-Hâlidîyyeyn'in (Hâlidîyeli iki şâirin) telif ettikleri kitaplar için, fihrist ve biyografi kitaplarında bir çok isimler vardır. Bu kitapların çoğu edebiyât ve seçme şiirlerle ilgilidir.

Dımaşk'ta *Mecma'u'l-luğati'l-'Arabiyye'* tarafından "*Diyyânu'l-Hâlidîyyeyn*" (Hâlidîyeli iki şâirin Divanı) basılmıştır. Bu eseri, Dr. Sâmi ed-Dehân tahkîk etmiş. *el-Eşbâh* ve *en-nezâir* kitabı da iki cüz halinde basılmış. İkinci cildi 1965 senesinde Dr. es-Seyyid Muham-med Yusuf'un tahkîki ile basılmıştır.

Divânu muhtârât řu 'arâi'l-'Arab (Antoloji)

Bu eser, şiir seçmelerini kapsayan bir kitaptır. Yazarına nisbetle bu kitaba (*Muhtârât İbn eř-Şecerî*)⁶⁵ de denilir. Bu eserin sahibi, Ebu's-Se'âdet Hibetüllâh b. Ali el-Hüseynî olup İbnu'ş-Şecerî el-Bağdâdî diye tanınır. O, güvenilirliği, ilmi, fazileti bakımından zamanın âlimlerinden ve meşhurlarından biridir. İbn Hallikân, onun biyografisinde şöyle diyor: O, nahivde, lugatta, Arapların şiirinde, onların tarîhî olaylarını ve durumlarını bilme hususlarında

⁶⁵ - Künyesi Ebu's-Se'âdât'dır. Adı Hibetüllâh'dır. eř-Şecerî, onun nisbesidir. Yakut el-Havmevî şöyle demiş: O, anne tarafından eř-Şecerî ailesine nisbet edilmiştir. İbn Hallikân şöyle demiş: "Normalde o Şecere'ye nisbet edilmiştir. Şecere, Medine yakınında bulunan bir köydür. Ve bir adamın ismi olan Şecer kelimesine nisbet edilmiştir. O, İbnu'ş-Şecerî'nin bu ikisinden hangisine nisbet edildiğini belirtmemiştir. (Hayatı ve kitabı için bkz.. İbnü'l-Enbârî, *Nüzhe*, s. 348-349; el-Kıfî, *İnbâh*, III, 356-357; Yakut Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, V, 592-593; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 45-50; es-Süyûtî, *Buğye*, II, 324; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 132-134; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 505; Brockelmann, *GAL*, I, 332; a. mlf., *Supplement*, I, 39; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, XIII, 141-142; Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 74.

zamanının ileri gelen meşhur âlimlerindedir. O, üstün fazilet sahibi ve edebiyat bakımından geniş bilgi sahibi idi. Bu ilimlerle ilgili çok sayıda eser yazmıştır. el-Emâlî, el-Hamâse, İbn Cinnî'nin *el-Lüma'*ına yazdığı şerhi onun yazdığı eserlerden bazılarıdır. Ayrıca (İbn Hallikân) onun hakkında şöyle demiş: "O güzel konuşan, tatlı sözlü, fasîh, açık ve anlaşılır sözlü bir âlim idi."⁶⁶

İbn eş-Şecerî, h. 450 senesinde doğdu ve h. 542 (m.1147) senesinde vefat etti.

İbn eş-Şecerî'nin "*Muhtârât*"ı, tek ciltlik bir kitaptır. Farklı gayeler için söylenen kasideleri ve parçaları içerir. Onun kaside ve parçalarının sayısı altmış dört'tür. Bunlardan elli tanesi tam kasidedir. Müellif kitabını birbirine yakın üç farklı bölüme ayırmıştır. Bu bölünme, şeklî bir bölünmedir. Çünkü o kasideleri zamanlarına ve konularına göre düzenlememiştir. Seçtiği kasideler ve parçalardan önce, gayelerini açıklamış, sahipleri hakkında bilgiler vermiş ve ilâve ettiği rivâyetleri zikretmiştir.

Onun kitabının birinci kısmında; Lakît b. Ya'mer, A'sâ Bâhile, Hâtem et-Tâî, Beşâme b. 'Amr, en-Nemir b. Tevleb, eş-Şenfera (*Lâmiyetü'l-'Arab* sahibi) ve Ka'b b. Sa'd el-Ganevî adındaki şâirlerin her birinden birer kaside vardır. Bu bölümde, el-Mütelemmis'le ilgili haberler ve onun şiirinden seçmeler ve Tarafa b. el-'Abd'in seçmeleri vardır.

İkinci kısımda : Züheyr b. Ebî Sülmâ, Bişr b. Ebî Hâzim ve 'Abîd b. el-Abres'in seçme şiirleri vardır.

Üçüncü kısımda: el-Hutay'e hakkındaki haberler ve onun şiirinden seçmeler yer alıyor.

Bu kitap da, seçme şiir mecmu'alarından sayılmaktadır. Ancak müellifin bu kitapta verdiği bazı faydalı bilgiler, ilâveler ve rivâyetleri vardır.

Bu kitap, ilk defa Kahire'de h.1306 senesinde basılmış. Daha sonra Mahmut Hasan Zenâtî'nin tahkîki ile 1344/1926 tarihinde Mısır'da İ'timâd matbaasında basılmıştır.

⁶⁶ - İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 45-50.

el-Muhibb ve'l-mahbûb ve'l-meşmûm ve'l-meşrûb

Müellif es-Serî b. Ahmed b. es-Serî el-Kindî er-Reffâ' (ö. 366/976?), - adından da anlaşıldığı gibi- bu kitabı dört kısma bölmüş veya dört ayrı başlık altında telif etmiştir. Bu kitabın baskısı, dört başlığına uygun olarak yapılmıştır. Birinci cüz sevilene, ikincisi sevene, üçüncüsü kokulara ve dördüncüsü de içeceklerle aittir.⁶⁷

Bir bütün olarak bu kitabın her bölümünde, başlığıyla uyumlu uygun seçme şiirler vardır. Ve kitap, bu bölümlerin her birine uygun mukaddimelerden oluşur.

el-Mahbûb (sevilene) kitabı; yirmi beş bâb, ***el-Muhib*** (seven) kitabı bablara ayrılmamıştır. ***el-Meşmûm*** (koku) kitabı otuz dört bab halinde yazılmış. Babları, ilkbahara, nurlara, sulara, esintilere, gül çeşitlerine, zanbağa, çiçeğe, ağaca ve koku çeşitlerine tahsis edilmiştir. Ve ***el-Meşrûb*** (içecekler) kitabı, uzun mukaddimesi ile birlikte otuz dört bab halinde yazılmıştır.

Bu kitap, her dört bölümünde de Arap şiirinden seçilmiş parçaları ihtivâ ediyor.

Müellif, Câhiliyye döneminden itibaren muhtelif asırlarda yaşamış Arap şâirlerinden yaklaşık üç yüz şâirin şiirini seçmiştir.

Bu şâirler, Arap ülkelerinin topraklarında yaşamış, İslâm Devleti'nin sınırlarından, Endülüs'ün şarkına kadarki şarklı ve garplı şâirlerdir.

O, meşhur olanların ve bilinmeyen şâirlerin şiirlerini seçmiştir. Çünkü onun için önemli olan, uygun şiir idi. Müellif, yazdığı bölümlerin mukaddimelerinde edebî ve dille ilgili bilgiler sunmuştur. Ayrıca, kitabın bölümleri içine eleştiriye dayanan görüşleri, luğatla ilgili önemli bilgileri ve muhteilf faydalı bilgileri koymuştur.

Bu kitap, dört cüz halinde basılmıştır. Misbâh Galâvencî, üç cüzünü tahkik etmiş, Mâcîc *ez-Zehbî* de kitabın dördüncü cüzünü tahkik etmiş ve

⁶⁷ - Hayatı için bkz; es-Se'âlibî, *Yetimetu d-dehr*, II, 137-214; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, III, 359-362; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 359-362; *ez-Zehbî*, *Siyer*, XVI, 218; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 78; İbnü'l'imâd, *Şezerât*, III, 73-74; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1611; Corcî Zevdân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, I, 561; Brockelmann, *GAL*, I, 90; Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 208; Zirikî, *el-A'lâm*, III, 81; Yusuf Es'ad Dâğır, *Mesâdiru dirâsâti'l-edebiyye*, I, 220.

fihristlerini tamamlamıştır. Bu kitap, Dımaşk'daki, **Mecma el-luğati'l-'Arabiyye** kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Divânü'l-Hüzelîyyîn

Bu eser, âlimlerin ve râvîlerin Arap şiirini toplama, tedvîn ve tasnîf etme gayretlerinden biri sayılır. Onlar, kabilelerin şiirlerini toplamaya önem vermişler. Bu konuda meşhur olan âlimlerden bazıları şunlardır: (el-Esme'î, Ebû 'Ubeyde, İbn el-A'râbî, Ebû 'Amr eş-Şeybânî, Ebû Sa'îd es-Sükkerî ve diğerleri). İbn Nedîm, *el-Fihrist* kitabında; "Ebû 'Amr eş-Şeybânî, yalnız başına seksenden fazla kabilenin şiirini topladı," demiştir.⁶⁸

Bu divanlardan bize ulaşanlardan biriside "*Divânü'l-Hüzelîyyîn*" dir. Bu divân, Ebû Sa'îd, Hasan b. el-Hüseyin es-Sükkerî'nin (ö.275/ 888)⁶⁹ Hicaz'da yerleşen Arap Müdar kabilesinin⁷⁰ bir kolu olan Hüzeyl⁷¹ kabilesine mensup şâirlerin gücü yettiği kadar iyice araştırıp onlardan rivâyet ettiği şiirlerini içeriyor. Bu kabile, dillerinin tabîî olarak sağlamlığı ve fesahatı ile meşhur idi. *Divânü'l-Hüzelîyyîn* şâirleri, câhiliyye ve İslâmî dönemde yaşamış şairlerdir.

es-Sükkerî, şiirlerin içerisinde rivâyetlerde bulunmuş, şerhler yapmış ve bazı garip ve nâdir haberleri açıklamıştır. Metinleri açıklamış ve bu açıklamaları, metinlerin anlaşılması için faydalı olmuştur. Kitapta es-Sükkerî'nin lugatla ilgili notları ağır lık basmaktadır.

el-Hüzelîyyîn Divânı'nın çeşitli baskıları vardır. Bunlardan bazıları, Londra'da, Berlin'de, Lizbiğ'de ve Hanufer'da müşteriklerin gerçek-leştirdiği baskılarıdır. Bu kitap, Kahire'de m. 1945-1950 seneleri arasında üç cüz halinde Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye matbaasında basılmıştır. (Ayrıca ofset usulü ile tekrar basılmıştır.)

⁶⁸ - İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 75.

⁶⁹ - O, Ebu Sa'îd el-Hasan b. el-Hüseyin es-Sükkerî'dir. Çok sayıda şiir rivâyet eden, lugat âlimi ve edebiyatçı idi. O, yaşadığı asırda, şiirleri rivâyet eden ve divânları yazan en meşhur âlimlerden sayılır. O Basra'da h. 275 (888) yılında vefat etti. Hayatı ve kitabı için bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.178-179; el-Kiftî, *İnbâh*, I, 326-328; Yakut Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, II, 478-481; ez-Zehebî, *Siyer*, XIII, 126-127; Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa*, s. 56-57; es-Süyûtî, *Buğye*, I, 502; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I, 267; Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, I, 477-478; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 219; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 188.

⁷⁰ - Yurtları, Mekke ve Tâif arasındadır.

⁷¹ - Hüzeyl kabilesi, Kureyş kabilesine çok yakın bir kabiledir. (Hüzeyl kabilesi de Kureyş kabilesi gibi Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nezâr 'ın soyundan geliyor).

Ayrıca Abdussettâr Ferrâc'ın tahkîki ile m. 1963-1965 seneleri arasında Kahire'de Dâru'l-'Urûbe matbaasında basılmıştır.

el-Hamâse kitabı

Bu eser, Ebû Temmâm (Habib b. Evs b. el-Hâris b. el-Kays) et-Tâî'nin (ö.231/845) şiir seçmeleri hakkında yazdığı ve *el-Hamâse* olarak isimlendirdiği kitaptır. Bu eser, onun metodunu izleyip yazılan veya onun metoduna göre dokunan eserlerden birkaç tanesinin başlangıcı olmuştur. Bu eserler, en çok "*el-Hamâse*" ismi ile tanınmışlardır. Her Hamâse, kendi sahibinin ismi ile ve yahut da bilinen başka bir şey ile isimlendirildi. Mesela Hamâsetü'l-Buhturî, *el-Hamâsetü'l-Mağribiyye* ve *el-Hamâsetü'l-Basriyye* v.s. gibi.

Ebû Temmâm'ın Hamâsesi

Meşhur şair Ebû Temmâm (Habib b. Evs b. el-Hâris b. el-Kays) et-Tâî'nin (ö.231/846) kitabı (*el-Hamâse*), bu dizi içinde telif edilenlerin en meşhuru ve ilkidir. Bu eser, şâirhlerin, hâşiye yazarların ve edebi-yatçıların en fazla önem verdikleri bir kitaptır.⁷²

Ebû Temmâm'ın biyografisinde belirtildiğine göre: O, Horasan valisi Abdullah b. Tâhir'e gitmiş ve onu övmüştür. Horasan'dan, dönüşünde dostu Ebu'l-Vefâ' b. Seleme'nin yanında durmuştur. Onun dostunun yanındaki bu kalışı, yolları kapatan ve yolculuk hareketini geciktiren yoğun kar yağışına tesadüf etmiştir. Bu da şâirin kendisini, samimî dostunun kütüphanesinden faydalanmaya vermesine ve onda araştırma yapmasına, mükemmel şiir parçalarını seçmeye başlamasına, onları düzenlemesine ve onlardan "*el-Hamâse*" kitabını oluşturması için bir fırsat olmuştur.

⁷² - Hayatı için bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.190; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhe*, s. 139-140; Mes'ûdî, *Mürâcu'z-zeheb*, IV, 79-80; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 11-26; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, 217; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 691-692; Brockelmann, *GAL*, I, 83-85; a. mlf., *Supplement*, I, 39-40, 134, 136, 139; Blachère, *Târîhu'l-edebi'l-'ârabî*, s. 180-181; Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, I, 374-377; Yusuf Es'ad, *Mesâdiru dirâsâti'l-edebiyye*, I, 146-149; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 183; Ziriklî, *el-'A'lâm*, II, 165; Muhammed Altûncî, *el-Mu'cemü'l-mufasssal fi'l-edeb*, I, 25, 381, 382; İzzeddîn, İsmail, *el-Mesâdiru'l-edebiyye*, s. 81-87; Çetin, Nihad, *Eski Arap Şiiri*, s. 32-35, 83-84, 85.

Ebû Temmâm, seçtiği şiir parçalarını on ayrı bölüm olarak düzenledi. Bu bablar, bâbu'l-hamâse (yiğitlik, bahâdırılık, cesâret bölümü), bâbu'l-merâsî (mersiyeler bölümü), babu'l-edeb, babu'n-nesîb (gazel) (sevgilinin hatırasını ve ayrılık acısını anlatan aşk şiirleri bölümü), babu'l-hicâ (hiciv bölümü), babu'l-edyâf ve'l-medih (misafir-perverlik ve medih bölümü), babu's-sıfât (tasvirler bölümü), babu's-siyer ve nu'âs (hayat, ömür ve vücudun gevşemesi, hislerin gücünü kaybetmesi bölümü), babu'l-müleh (hoş ve latîf sözler, latîfeler bölümü) ve babu mezemmetü'n-nisâ (kadınların yerilmesi bölümü) şeklindedir.

Ebû Temmâm, bu kitabını, birinci babının ismi ile isimlendirmiş. Ve böylece "*Kitâbu'l-hamâse*" diye meşhur olmuştur. Hamâse babı, kitabın en büyük babı sayılır. Müellif bu bölümdede, şiirlerin fasih ve iyilerini seçmiştir. O bu babda, kahramanlık konularını, düşmanlarla yüzyüze gelerek çarpışma durumunu, savaşa karşı sabretmeyi, cepheden kaçmadan atılganlığı, atının özelliğini, ailesini koruyan ve zulme engel olanları tasvir etmektedir. Arapların şahsiyetinde yüce örneği temsil eden kıymetli hasletleri şarkı halinde söyleyerek işlemiştir. Müellif, diğer bablardaki seçmeleri de kendi şahsına ait güzel seçme metodu üzere seçmiş, güzel ve fasih şiirleri araştırarak bulmuştur.

Aşağıda bu eserin bazı özelliklerini kaydediyoruz :

1- Bildiğimiz kadarıyla bu kitap, müellifinin seçmelerini değişik gayeler veya sanatlar üzere tertip ettiği ilk şiir kitaplarından sayılır. O, el-Mufaddal ed-Dabbî'nin ve el-Esma'î'nin şiir seçmelerini belli olmayan bir tarzda sıralamaları metodunu terk etmiş ve kitabını on bölüme ayırmıştır.

2- Müellif, bu seçmelerinde kasideden, metinleri topladığı maksada uygun belirli bir parçayı seçmekle yetinmiş. Onun seçmeleri, seçtiği kasidelerin tamamı değil, ancak onların belirli parçaları ve bölümleridir. Ancak seçilen parça aslında kısa ise, onu (olduğu gibi) almıştır.

3- Ebû Temmâm meşhur olan, tanınmayan ve az meşhur olan şâirlerin şiirlerinden metinler seçmiş. Şiirlerden de yaygın olan alışılmış ve yaygın olmayan şiirleri seçmiştir. O, seçtiği konulara uygun mükemmel ve fasih parçaları araştırıyordu.

Bu husus, onun kitabına özel bir özellik kazandırdı. Böylece bu eser, şairleri veya divanları hakkındaki bilgiler kaybolmuş olan şairlerin şiirleri hakkında bilgi sahibi olmamıza yardım etmiştir.

4- Ebû Temmâm'ın seçme şiirleri, seçkin Arap şiirlerinden sayılır. Eski âlimler, Ebû Temmâm'ın şiirleri güzel seçmesini övmüşler. es-Sûlî, Müberred'in bu konuda şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hasan b. Recâ'nın şöyle dediğini duydum : "Eski ve yeni şiirin en mükkemelini Ebû Temmâm'dan daha iyi bilen birisini görmedim. Ve yine bu konuda şöyle denilmiştir: Ebû Temmâm, *Hamâse*'sinde, diğer şiirlerindeki duru-mundan daha güzel şiir söylemiştir.

İ'câzü'l-Kur'ân sahibi el-Bakillânî şöyle demiştir: Şiir seçiminde en doğrusu, Ebû Temmâm'ın "*el-Hamâse*" kitabında topladığı neveleri seçmede tâkip ettiği metoddur. Ayrıca onun, *el-Vahşiyât* kitabındaki şiirleri toplarken seçtiği metodudur. Çünkü o, beğenilmeyen ve anlaşıl-mayan şiirlerden ve halk tarafından çok kullanılan şiirleri seçmekten kaçınmış. Seçmelerinde orta yolu tâkip etmiştir. Bu da seçmelerinde insafılı davranan kimsenin metodudur.⁷³

Ebû Temmâm'ın *Hamâse*'sinin şairleri, Câhiliyye ve İslâmî dönem şairleridir. Aralarında ancak az sayıdaki parçalarda, Sari' el-Gevânî, Dı'bıl, Ebu'l- 'Atâhiyye ve başkaları gibi az sayıda muhdesûn (modern) şairlere ait parçalar bulunmaktadır.

Hamâse'nin şerhsiz baskıları olduğu gibi, âlimlerin şerh ettiği baskıları da vardır.

En meşhur baskısı, Kahire'de el-Merzûkî'nin şerhinden Abdus-selâm Hârûn ve Ahmed Emin'in tahkîki ile, m. 1951-1953 yılları arasında "*Te'lif, tercüme ve yayın heyeti*" tarafından yapılan baskısıdır. Ve *et-Tebrîzî*'nin şerhi ile 1357/1938 tarihinde Kâhire'de basılan baskıdır. Bu iki şerhin baskıları dört cüz halindedir.

Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse*'sini, el-Merzûkî ve et-Tebrîzî'den başka birçok âlim şerhetmiştir. Dördüncü asırda, Ebû Hilâl el-Askerî, el-Hasan b. Bişr el-Âmedî, Ebû Bekir es-Sûlî, Ebu'l-Fetâh b. el-Cinnî, Ebu'l-Futûh el-Cürcânî el-Endelüsî, Beşinci asırda yaşamış Ebu'l-Fazl el-Mikâilî, el-A'lam eş-Şentemerî ve el-Beyhakî gibi âlimler şerh etmiştir.

⁷³ - Bkz., *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 37.

el-Hamâse, el-A'lem eş-Şentemerî el-Eırdelüsî'nin şerhi ile birlikte, Dımaşk'da Dâru'l-fıkr matbaasında iki cilt halinde basıldı.

*el-Vahşiyât veya el-Hamâsetu's-suğrâ*⁷⁴

Bu da Ebû Temmâm'ın seçmelerinden olan ve telif ederken ilk "*Hamâsesi*"ni taklit ettiği ve insanlardan gizlediği için "*el-Vahşiyât*" yâni "*el-Eş'âru'l-vahşiyât*" olarak isimlendirdiği başka bir eserdir. Bu eserindeki şiirler, benzeri olmayan, garib ve alışılmamış şiirlerden idi. Bu şiirler, mükemmel ve az şiir söyleyen ve tanınmayan şairlerden seçtiği parçalarıydı. Bu şiirler, Câhiliyye ve İslâmî dönemde yaşamış şâirlerin şiirlerinden oluşan beş yüzden fazla parçadan ibarettir.

Ebû Temmâm, büyük *el-Hamâse*'sini on bölüme ayırdığı gibi, *el-Vahşiyât* kitabını da on bölüme ayırmıştır. Ancak bu kitapta, es-siyer ve en-nu'as bölümleri (hayat, ömür ve vücudun gelişmesi, hislerin gücünü kaybetmesi bölümleri) yoktur. Onun yerine el-meşîb (ihtiyarlık) bölümünü almış. Ebû Temmâm, bu bölümün başında şöyle demiş: "*el-Meşîb* bölümü, es-siyer ve en-nu'âs bölümünün yerini almıştır."⁷⁵

el-Vahşiyât kitabı, *el-Hamâse* kitabı kadar meşhur olmamıştır. Bununla beraber o güzel bir Antoloji'dir. Çünkü müellif, daha önceki şiir derlemelerini tamamlayan şiirleri bu eserine almıştır. Ayrıca konuları mükemmel olan bazı şiirleri de bu eserine alarak bazı güzel şeylere önem vermiştir. *el-Meymenî*, *Hamâse el-Kübrâ* ve *Hamâse es-Sûğra'yı*' birbirinden ayırmak için şöyle demiştir: "*el-Vahşiyât*'in, güzelliğinde ve mükemmel seçmelerinde, benzeri olan *el-Hamâse*'den aşağı olduğuna hayret etmemek gerekir.

el-Vahşiyât, birkaç defa basılmıştır. Bu baskıların sonuncusu, Abdulaziz el-Meymene er-Râcekûtî'nin tahkîki ve Mahmud Muhammed Şâkir'in tekrar gözden geçirmesi ile Kahire'de Dâru'l-me'ârif matbaasında m. 1963 senesinde basıldı. Üstâd Muhammed Şâkir, kendi notlarını, hâşiyelerde iki parantez arasında "Şâkir" notunu ekleyerek muhakkîkin açıklamalarından ayırmıştır.

⁷⁴ - Ebû Temmâm, Arap şiir tarihinde önemli bir değere sahip olan büyük şiir divanı yanında diğer eserleri yazmaya önem vermiştir. Onun yazdığı eserlerinden bazıları şunlardır: "*Muhtârü eş'âri'l-kabâil*", *Fuhûlü'l-ş-şu'arâ*. *Divanu*, et-Tebrîzî'nin şerhi ile birlikte Abdulvehhâb Azzâm'ın tahkiki ile dört cilt halinde *Dâru'l-meârif* tarafından Kâhire'de basılmıştır.

⁷⁵ - Bk. *el-Vahşiyât*, s. 285; Çetin, Nihad, *Eski Arap Şiiri*, s. 34-35.

Hamâsetü'l-Buhturî

Ebû 'Ubâd el-Velîd b. 'Ubeyd el-Buhturî (ö.284/897) olup Abbâsî dönemi şairidir. Ebû Temmâm'dan istifade etmiştir. Ebû 'Ubâd da, Ebû Temmâm gibi Tay kabilesindedir. Şiir yazmada mahir olduğu gibi, övülen kimselerin köşklarine girme hususunda da onun gibi becerikli idi.

el-Buhturî, Ebû Temmâm'm tasnifdeki metodundan istifade ederek *el-Hamâse* adında bir kitap yazan bir şâirdir. Bu kitap, el-Buhturî'nin Hamâse'si diye biliniyor. O, bu kitabını Abbâsî veziri el-Feth b. Hakân'a sunmuştur.⁷⁶

el-Buhturî, Câhiliyye, İslâmî dönem ve az miktarda muhdesûn Arap şairlerinden altı yüzden fazla şâirin şiirlerinden bin dört yüz elliden fazla parça seçmiştir. Bunlar arasında muhdesûn şâirlerden Beşşâr b. Bürd ve el-Muti' b. İyâs ve başkaları bulunur.

Ebû Temmâm'ın *Hamâse*'sindeki on baba karşılık el-Buhturî, seçtiği parçaları yüz yetmiş dört babda tasnif etmiştir. Bunun da sebebi Ebû Temmâm, şiirlerin ana gayelerine ve temalarına önem vermişti. Bu arada el-Buhturî, cüzî mânalara önem vermiştir. Ebû Temmâm'a göre birinci bab, "*Hamâse*" (yâni yiğitlik, bahadırılık ve cesaret) ile ilgili seçme şiirleri geniş anlamda içermektedir. el-Buhturî'nin *Hamâse*'sinde ise, *Hamâse* babına karşılık yirmi yedi bab vardır. Bunlardan birinci bâb "Hamlu'n-nefs 'ala'l-mekrûh 'inde'l-harb" (Savaş esnasında nefse hoş gelmeyen şeyi ona yüklemek hakkında söylenen şiirleri), ikinci bâb "el-Fetk" (suikast hakkında söylenenleri), üçüncü bab "el-İshâr" (düşmanların karşısına çıkma, açığa çıkma ve onlardan gizlenmeme hakkında söylenenleri), dördüncü bab "Mücâmeletu'l- a'dâ" ve terku keşfihim 'ammâ fî kulûbihim" (düşmanlara karşı iyi davranmak ve onların kalblerinde bulunan düşünceleri açıklamama hakkında söylenenleri), beşinci bab "Fî'l-itrâk hattâ tûmkine'l-fursa" (fırsat ele geçinceye kadar susmak hakkında söylenenleri) kapsar.⁷⁷

⁷⁶ - el-Buhturî'nin hayatı için bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 190; el-Kıfî, *el-İnbâh*, III, 246; Yakut Hamevî, *Mu'cema'l-üdebâ*, V, 570; ez-Zehcî, *el-İber*, I, 409; a. mlf., *Siyer*, XIII, 486-487; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 21-31; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, 220-221; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zumun*, I, 692-693; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 186; Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, I, 467-469; Yusuf Es'ad, *Mesâdiru dirâsâti'l-edebîyye*, I, 150-153; Ziriklî, *el-'A'lâm*, VIII, 121; İzzeddîn, İsmail, *el-Mesâdiru'l-edebîyye*, s. 88-93; Muhammed Altuncî, *el-Mu'cemü'l-mufassal fî'l-edeb*, I, 162.

⁷⁷ - el-Buhturî'nin *Hamâse*'si ve Araplarda te'lif hareketi kitabına baktınız.

Bu kitabın babları gelişmiş, eserde tafsilatlı derin mânâlar açıklanmış ve uygun metinler sunulmuştur. Parçaların kısa kesilmesi tabîî bir husustur. Ancak bazen sadece bir beyit alınıyor. Yüz sekizinci babda “Fî terki’l-mücâzât bi’s-sû’ ve’l-‘afv ‘ani’l-müsî” (kötülüğe karşı cezalandırmayı terk etmek ve günahları bağışlama hakkındaki metin) bunun bir örneğidir. Mesela el-Buhturî, Hassân b. Sâbit’in şu sözlerini seçmiş:

وَاصْفَحْ كَأَنَّكَ عَابِلٌ لَا تَسْمَعُ

أَعْرَضَ عَنِ الْغَوْرَاءِ حَيْثُ سَمِعْتَهَا

Duyduğun yerde a’ma bayanın sözüne aldırma

Duymayan bir dalgın gibi olup onu bağışla!

O zaman iki *Hamâse*, bazı hususlarda ortak özelliklere sahiptirler: Seçmeyi mükemmel yapmak, az sayıda kolay olan yeni şiir hariç, seçmelerde eski fasih şiirlere önem vermek, kasidenin parçalarıyla yetinmek ve onun tamamını almamak.

el-Buhturî’nin *Hamâse*’si, bablarının çokluğu ve şiirleri çok fazla parçalanmakla diğer *Hamâse*’den ayrılır.

el-Buhturî’nin *Hamâse*’si, Papa Luvis Şeyho’nun tahkîki ile 1910 tarihinde Beyrut’ta basıldı. Daha sonra ofset usûlü ile baskısı tekrarlandı. Ayrıca Kemal Mustafa’nın tahkîki ile el-Mektebe et-Ticâriyye el-Kübrâ tarafından 1929 tarihinde Kahire’de basıldı.

el-Buhturî’nin *Hamâse*’sinin yeni mükemmel bir tahkîke ve istifadeyi kolaylaştırmak için (detaylı) bir indekse ihtiyacı vardır.

Hamâsetü İbn eş-Şecerî

Bu *Hamâse*’nin sahibi, Ebu’s-Se’âdet Hibetüllâh b. eş-Şecerî’dir (ö.542/1147).⁷⁸ Bu müellifin *Hamâse*’si de, Ebû Temmâm’ın *Hamâse*’ sine benziyor. İbnuş-Şecerî, telifte onun yolunu takip etmiştir. *Hamâse*’-sinin

⁷⁸ - Müellifin hal tercemesi, *Muhtârât İbnuş-Şecerî* kitabı hakkında detaylı bilgi verildiğinde zikredildi. (Bkz., Bu makale dipnot : 61).

bablarının büyük kısmında onu taklit etmiştir. İbn Şecerî'nin *Hamâse*'sinin babları şunlardır:

1. Şiddet ve kahramanlık babı.
2. Kınama ve ayıplama babı.
3. Mersiye babı.
4. Medih babı.
5. Hiciv babı.
6. Edep babı.
7. Nesîb (aşk kasideleri) babı.
8. Vasıflar ve benzetme babı.
9. Mulah (tatlı fıkralar ve latifeler) babı.

İbn eş-Şecerî'nin *Hamâse*'sinin babları, Ebû Temmâm'ın *Hamâse*'sinin on bölümünden bir bölüm eksiktir. Bununla beraber müellif, en-nesîb ve es-sıfât bölümlerinde çok sayıda şiir seçmiştir. Bunların her birini de çok sayıda fasıllara ayırmış ve böylece çok sayıdaki cüzî manaları bu iki bölümün içine almıştır.

İbn eş-Şecerî, kitabında Câhiliyye, İslâmî dönem ve muhdesûn şairlerin şiirlerinden seçmiştir. Ancak o, muhdesûn şairlerin şiirlerinden çok fazla şiir seçmiştir. Şiirlerinden seçmeler yaptığı şâirlerden, Hicrî dördüncü asrın sonuna kadar yaşamış olanların şiirlerini de bu eserine almıştır. Bu şâirler arasında, es-Senevberî (ö.419/1028), Ebû Firâs el-Hamadânî (ö.357/968), es-Serî er-Reffâ el-Mevsilî (ö.362/973) ve eş-Şerîf er-Radî (ö.406/1015)- gibi şâirler bulunur.

İbn eş-Şecerî'nin *Hamâse*'sinin şâirlerinin büyük kısmı, az ve mükemmel şiir söyleyen şâirlerden oluşuyor. Bu şâirlerin sayısı yaklaşık üç yüz altmış beş kişi civarındadır.

Müellif, bazen seçtiği bazı parçaların başlarına mukaddimeler ilave etmiş ve okuyucuya yardımcı olmak, açıklama yapmak ve anlaşılmayı sağlamak için bazı beyitleri şerhetmiştir.

İbn eş-Şecerî'nin *Hamâse*'si, önce Hindistan'da ⁷⁹ basılmış, daha sonra Esmâ el-Hımsî ve Abdulmu'in el-Melûhî'nin tahkîki ile m.1970 senesinde Millî Kültür Bakanlığı tarafından Dımaşk'da iki cilt halinde basılmıştır.⁸⁰

⁷⁹ - Müsteşrik Krenkov'un tahkîki ile *Dâirettü'l-me'ârifü'l-Osmâniyye* tarafından 1345/1927 tarihinde Haydarâbâd ed-Dekn'de neşredilmiştir. İslâmî Arap kültürüyle ilgili çok sayıda kitap, bu kültür merkezi tarafından neşredilmiştir.

⁸⁰ - İzzeddîn, İsmail, *el-Mesâdirü'l-edebiyye*, s. 94-101.

Hamâsetü'z-zürefâ' min eş'âri'l-muhdesîn ve'l-kudemâ'

Bu kitabı, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-'Abdele-kânî ez-Zevzenî (ö.431/1040) tasnif etmiştir. O, ince ruhlu bir şâir olup eğitim ve öğretimle meşgul olmuştur. İbn Şâkir *el-Kütübî, Fevâtü'l-vefeyât* kitabında onun hakkında şöyle demiştir: "Horasan padişahları kendilerine eğlence arkadaşlığı ve çocuklarına hoca ve eğitimci olarak onu seçiyorlardı. Onun, kibarlığı, hazır cevaplılığı, güzel sözlü, ilim sahibi, çok nükteli, güldüren ve latif sözlü olduğu bildirmektedir. O ilminin bolluğundan dolayı az ve öz ifadeleri kullanan bir âlim olmuştur.

Ayrıca onun fizikî açıdan kısa boylu ve zayıf yapılı da olduğu rivâyet edilir. el-'Abdelekânî,(431/1040) tarihinde vefat etmiştir.⁸¹

Müellif, kitabının mukaddimesinde kitabının telif maksadına, adına ve ilk Hamâse sahibi Ebû Temmâm'ın izini takip ettiğine dikkati çekerek besmele ve hamdeleden sonra şöyle demiştir. "Ebû Temmâm -Allah onun şerefini devamlı kılsın.- et-Tâ'î, *Hamâse* kitabını şiirlerle doldurmuştur. Bu şiirlerin çoğunun lafızları gariptir. Bu lafızların altında muhtelif manâlar vardır. Zamanımızda yaşayan insanlar ise, zihne yakın kolay lafızları tercih ediyorlar. Çünkü bu ibareler, anlaşılmaya daha yakındır."

Ben bu kitabımda, şiir seçmelerinden ve Ebû Temmâm'ın kitabındaki beyitlere yakın, bablarının sayısı, onun kitabının bablarının sayısı kadar olan şiirleri seçerek topladım. Bu kitabım, yeni başlayan için bir alıştırma ve *Hamâse* kitabını da tedricî olarak anlaması için bir basamaktır. Çünkü edebiyât, derece derecedir. Kimin hakkı edebî malzemenin en düşüğünde durmak ise, o da edebî malzemenin en yükseğine yönelirse, bu onun sapıklığa ve şaşkınlığa düşmesine sebep olur ve düşüş onun için kaçınılmaz olur. Ve bu düşüşü, onu edebî malzemenin yüz çevirmesine ve geri kalma vadisine (çukuruna) atmasına sebep olur.

Kim tahta merdivenden düşerse, kemiği kırılır. Kim edebiyât merdiveninden yuvarlanırsa, anlayışını kaybeder. Edebiyattân fayda-lanma ve onu artırma ile ilgili isteği ve azmi gevşer. Başkasına uyan kimse, -her ne kadar çok çalışırsa da bu hususta üstünlük önce başlayana aittir. Bu

⁸¹ - Bk. İbnü'l-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 578-579; Safedî, *el-Vâfi*, XVII, 532-533; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 121; Mecella mecma' *el-luğati'l-'Arabiye*, XXXXVI, 712-726

kitabına. “*Hamâsetü’z-zürefâ’ min eş’âri’l-muhdesîn ve’l-kudemâ*” ismini verdim. Başarı Allah’tandır. O ne güzel vekildir!

Anlaşıyor ki müellif. *Hamâse*’sini, öğrencinin bu eser ile edebiyata başlayıp yavaş yavaş ilerleyerek nihayet Ebû Temmâm’ın *Hamâse*’sini okuma ve inceleme aşamasına ulaşmak için bir başlangıç mahiyetinde te’lif etmiştir. Terbiye ile ilgili bu tedricî metod, kabul görmüş bir konudur. Bununla beraber, el-‘Abdelekânî, Ebû Temmâm’ın seçmelerini zor olmakla vasıflandırdığında -onun bazı metinleri gariplikten uzak değil ise de - mübâlağa etmiştir. Hülâsa müellif, bu *Hamâse*’sini te’lif etmede haklı olduğunu isbatlamaya çalışmıştır. Daha sonra Ebû Temmâm’ı fazileti, önceliği ve yaptığı yenilikleri ile anmaktadır.

Kitabın adını, müellif kendisi vermiştir. Bu ismin müellifin güzel ve zarif şahsiyetini yansıtıyor.

(*Hamâsetü’z-zürefâ*) kitabı, on bölümdür. Şöyle ki:⁸²

1. Bâbu’l-hamâse (yiğitlik, bahadırlık ve cesâret bölümü).
2. Babu’l-merâsî (mersiyeler bölümü).
3. Babu’l-edeb ve’l-hikme (edep ve hikmet bölümü).
4. Babu’l-kibr ve’ş-şeyb (yaşlılık ve ihtiyarlık bölümü).
5. Babu’n-nesîb ve’l-melâhî (sevgilinin hatırasını ve ayrılık acısını anlatan aşk ve eğlence şiirleri bölümü).
6. Babu’l-hicv (hiciv bölümü).
7. Babu’l-medîh (methiye bölümü).
8. Babu’l-edyâf ve’s-sehâ ve ıstınâ’u’l-ma’rûf (misafirperverlik, cömertlik ve iyilik yapma bölümü).
9. Babu’s-sıfât (tasvirler bölümü).
10. Babu’l-mûlah (hoş ve latif sözler ve lâtifeler bölümü).

Kitabın her bölümü, 140 ile 160 arasında değişen şiir parçalarını kapsamaktadır. Her bölüm, nesir ve hikmetli sözlerle sona eriyor. Genellikle bu

⁸²- Zevzenî’nin *Hamâsetü’z-zürefâ’sı*, Muhakkıkın önsözü, s. 11-12

seçme nesirler, Hz. Peygamberin hadisleri ile başlıyor. Ondan sonra sahabenin, tâbînin ve başkalarının sözü ile devam ediyor. Bu metod, Hamâse sahiplerinin ondan önce seçmelerde takip etmediği bir metoddur.

Bu kitabın bölümlerinden her birinin baş tarafında genellikle câhiliye dönemi şâirlerinin şiirlerinden bir veya bir kaç parçanın bulunduğu açıkça görülmektedir. Sonra müellif, basamak basamak şâirlerin şiirlerini seçiyor. Hamâse babı, Muhadremûn şâirlerinden biri olan Sühaym b. Vesîl er-Riyâhî'nin şiir parçası ile başlıyor. Sonra Emevî şairi, Nasr b. Seyyâr *el-Kinâni*'nin şiir parçası ile onu takip ediyor. Sonra Abbâsi şairi Ebû Nüvâs'ın⁸³ şiir parçasını seçiyor. Fakat bu metod, bir bölümün tamamında tarihî tertibin gözetildiği anlamına gelmez. Çoğu zaman Câhiliye, İslâmî dönem ve muhdesûn şâirlerin şiirleri birbirine karışmıştır.

Hamâsetü'z-zürefâ'nın bölümleri, Ebû Temmâm'ın *Hamâse*'sinin bölümlerinin aynısıdır. Hattâ Ebû Temmâm'ın *Hamâse*'sinin, bazı metinleri, *Hamâsetü'z-zürefâ*'ya intikal etmiştir. *Hamâsetü'z-zürefâ*'nın seçmelerinde muhdesûn şâirlerin metinlerinin seçimi ağır basmaktadır. Bunun sebebi de anlaşılıyor. Çünkü şairin maksadı, önce kolay metinleri yeni nesle sunmak ve böylece tadrîci olarak onların ilk metinlere alışmalarını sağlamaktır. *Hamâsetü'z-zürefâ*'nin şiir parçalarının sayısı, Ebû Temmâm'ın *Hamâse*'sinin şiir parçalarından çok fazladır.

el-'Abdelekânî, şiir seçmelerinde; Ebû Temmâm'ın, *Hamâsesi*, *el-Mufazzaliyyât*, *el-Esme'iyât* eski ve yeni şâirlerin divanları gibi kaynaklara dayanmıştır. Kitabını, bu eserlerdeki şâirlerin şiirlerden ve bu şâirlerin diğer şiirlerinden seçmiştir.

Bu kitap (*Hamâsetü'z-zürefâ*), üzerinde Nihad M. Çetin hocamız tarafından Doçentlik çalışması yapılmıştır. Ayrıca Muhsin Cebbâr *el-Mu'aybid*'in tahkiki ile Irak'da Tanıtma Bakanlığınca m. 1973-1978 yıllarında Bağdat'ta iki cilt halinde neşredilmiştir.⁸⁴

⁸³ - Bkz., adı geçen müellif, *ayn eser*, s. 19-20.

⁸⁴ - Bkz., Çöğenli Sa'dî - Demiryak Kenan, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 55.

el-Hamâsetu'l-Basriyye (Basrî'nin Hamâse'si)

Bu Hamâse'yi, (h.659/m.1261) senesinde vefat etmiş olan Ebu'l-Hasan Sadreddin, Ali b. Ebu'l-Ferec b. el-Hasan el-Basrî telif etmiştir.⁸⁵ Bu eser de, seçme şiir parçalarından oluşuyor. Müellif, bu parçaları, eski Arap şiirinin kaynakları sayılan Câhiliyye ve İslâmî dönemde yaşamış şairlerin şiirlerinden seçmiştir. Bazı parçaları, muhdesûn şairlerin öncüleri olan Ebû Temmâm, Ebû Nüvâs ve Diyk el-Cinn el-Hımsî gibi birkaç şairin şiirlerinden seçmiştir.

Müellif, *Hamâse'sini* on dört baba ayırmıştır. Seçtiği şiirleri bu bablara yaymıştır. Şöyleki :

1. Babu'l-hamâse (yiğitlik, bahâdırılık ve cesaret bölümü).
2. Babu'l-medih ve't-takrîz (medih ve övgü bölümü).
3. Babu't-te'bîn ve'r-risâ (bir kimseyi ölümünden sonra övme ve mersiye bölümü).
4. Babu'l-edeb (edeb bölümü).
5. Babu'n-nesîb ve'l-gazel (sevgilinin hatırasını ve ayrılık acısını anlatan bölüm).
6. Babu'l-edyâf (misâfirparverlik bölümü).
7. Babu'l-hicâ (hiciv hakkında söylenenler bölümü).
8. Babu mezemmetü'n-nisâ (kadınların yerilmesi bölümü).
9. Babu's-sıfât ve'n-nu'ût (tasvirler ve vasıflar bölümü).
10. Babu's-siyer ve'n-nu'âs (hayat, ömür ve vücudun gevşemesi, hislerin gücünü kaybetmesi bölümü).
11. Babu'l-mülâh ve'l-mücûn (hoş ve lâtifeler sözler, lâtifeler bölümü).

⁸⁵ - Bkz., Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunân*, I, 693; Brockelmann, *GAL*, I, 299; a. mlf. *Supplement*, I, 457; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VII, 165; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 319; el-Bağdadî, *Hediyetü'l-'ârifin*, I, 710; İzzeddîn, İsmail, *el-Mesâdiru'l-edebiyeye*, s. 102-107.

12. Babu mâ câe fî ekâzibihim ve hurâfâtihim (yalanları ve hürâfeleri hakkında söylenen sözler bölümü).

13. Babu mâ câe fî mulahı't-terkîs (raks nükteleri bölümü).

14. Babu'l-inâbeti ve'z-zühd (Allah'a dönüş ve dünyayı terketme bölümü).

el-Basrî'nin *Hamâse*'sini özelliklerini birkaç maddede özetlemek mümkündür. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Son yedi babda verdiği şiir parçaları, sayıları bakımından öncekilerden azdır. Ve bunlar yaklaşık kitabın dörtte birini oluşturmaktadır.

2. *el-Hamâsetü'l-Basriyye* müellifi, seçmelerinde kendinden önce-ki seçmelerden faydalanmıştır. Özellikle Ebû Temmâm'm, el-Buhtu-rî'nin ve İbnü's-Şecerî'nin *Hamâse*'lerinden faydalanmıştır.

3. Müellif, bazen seçtiği metinlere uygun düşen yerlerde veya sahiplerini tanıtmak için veya bazı maksatlarına dikkati çekmek için az miktarda ilâvelerde bulunmuş veya tarihî değeri olan haberler yahut bazı faydalı açıklamalar ilâve etmiştir.

Âlimler ve edebiyatçılar, *Hamâsetü'l-Basriyye*'yi takdir etmişler-dir. Arap şiir metinleri içindeki değerini bilmişler ve ona önem vermiş-lerdir. Bu kitabı, Muhtaru'd-Dîn Ahmed, tahkik etmiş olup kitap, *Dâriretü'l-me'ârifi'l-Osmâniyye* tarafından *Haydarâbâd Dekn*'de iki cilt halinde m. 1964 senesinde basılmıştır.

Ayrıca bu kitap, 'Âlemü'l-kütüb yayınevi tarafından ofset usulü ile Beyrut'ta tekrar basılmıştır. Bu kitabın, başka bir tahkiki yapılmış ve Mısır'da basımına başlanmıştır.

Hamâsetü'l-'Ubeydî veya et-Tezkiretu's-Sa'diyye fî'l-eş'âri'l-'Arabiyye

Müellifi, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdilmecid el-Ubeydî'dir (ö. h.702/1303). Onun *Hamâse*'si adına nisbetle *Hamâsetü'l-'Ubeydî* ve seçmelerini sunduğu vezire nisbetle *et-Tezkiretu's-Sa'diyye* diye biliniyor. Bu kitabın müellifi, mechûl (pek tanınmayan, meşhur olmayan) birisidir. *et-*

Tezkire'yi tahkîk eden zât, onun biyografisi hakkında bilgi vermemiştir. Kendisine işaret edilen vezir, *Tezkire*'nin baş tarafında Sa'du'l-hak ve'd-dünya ve'd-dîn lakabı ile anılır.

Müellif, Hamâsesi'ndeki şiirleri, işaret ettiği üç Hamâse'den ve bunlara ilâve olarak her babın sonunda "Muhdesûn, şairlerin ince anlamlı şiirlerinden ve Müteehhirîn şairlerin güzel ve nadir şiirlerinden faydalanarak sözü uzatmadan kısa özetler eklemiştir. Ayrıca bu Hamâse'lerde bulunmayan ve mektuplarda, yazışmalarda ve konuşma-larda ihtiyaç duyulan diğer şiir guruplarından babları bunlara ilave etmiştir.

Nakil yaptığı Hamâse'ler şunlardır: Ebû Temmâm'ın, Ebû Hilâl, el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl'in ve İbn Fâris'in Hamâse'leridir. Onun ana kaynağı olan bu Hamâse'lerden sadece Ebû Temmâm'ın Hamâse'si günümüze kalmıştır. Ebû Hilâl *el-'Askerî'nin*, *Hamâsetü'l-'Askeriyye* diye bilinen Hamâse'si hakkında hiç bir bilgi yoktur. Ayrıca, İbn Fâris'in *el-Hamâsetü'l-muhdese*'si hakkında da herhangi bir bilgi yoktur.

Müellif, Hamâse'sini on dört bab halinde düzenlemiştir:

Birinci babı el-Hamâse ve el-iftihâr, ikinci babı edebiyât, hikmetli sözler ve ata sözleri, üçüncü babda en-nesîb (sevgilinin hatırasını ve ayrılık acısını anlatan aşk şiirleri), dördüncü babı el-medfih, el-isticda', el-isti'lâf ve et-tekâdî (medih, bağış ve ihsan istemek, merhamet dilemek ve alacağını borçludan istemek bölümü), beşinci babı el-merâsî, altıncı babı el-hicâ', yedinci babı el-ihvâniyyât (kardeşlikler bölümü), sekizinci babı et-tehânî (tebrikler bölümü), dokuzuncu babı el-i'tizâr (özür dileme bölümü), onuncu babı es-sıfât (tasvirler bölümü), on birinci babı el-metâ'ib (zorluklar) ve zamanın hadiselerinden şikâyet ve onlara karşı sabretme, on ikinci babı el-müleh (hoş ve latif sözler bölümü), on üçüncü babı farklı eşyalar ve on dördüncü babı da ed-duâ hakkındadır.

Kitabın birinci cildi, Abdullâh el-Cebûrî'nin tahkîki ve gayreti ile m. 1972 senesinde Bağdat'ta neşredilmiştir. Bu kısmı, kitabın üç babını içeriyor. Kitabın bu cildi, ilk şekli ile Libya'da ve Tunus'ta Dâru'l-'arabiyye matbaasında m. 1981 senesinde tekrar basılmıştır.⁸⁶

⁸⁶ - İzzeddîn, İsmail, *el-Mesâdiru'l-edebiyye*, s. 108-111.

el-Erbilî'nin et-Tezkiretu'l-fahriyyesi

Bu eserin, müellifi, Ebu'l-Hasan Behâeddîn Ali b. İsâ b. Ebi'l-Fettâh el-Erbilî'dir (ö.692/1293). O, çok sayıda eser te'lif etmiştir. Bu eserlerinden bazıları basılmıştır. Ayrıca o, çok sayıda şiir söylemiştir.⁸⁷

et-Tezkiretu'l-fahriyye isimdeki kitap, orijinal seçilmiş şiir kitaplarından sayılır. Bu kitabı derleyen ve tasnif eden zât, her babın önünde o babdaki seçmeler için, hazırlık mahiyetinde edebî bir mukaddime yazmış ve bazen o babla ilgili kendi görüşünü ve zevkini belirten tenkid mahiyetindeki notları da sunmuştur.

Bu eserdeki seçme şiirler, çeşitli kaynaklardan alınmıştır. Müellif, bunları çeşitli edebiyât asırlarında yaşamış şairlerin şiirlerinden seçmiştir. O, sadece meşhur şairlerle yetinmemiş, meşhurlar dışındaki şairlerden de şiirler seçmiştir. Bunlarla kitabının te'lif gayesini gerçekleştirmiş ve seçmelerini bunlarla renklendirmiştir.

Onun bu kitabı, sekiz baptan ibarettir. Kitaba vasfuş-şebâb ve'l-hidâb ve'l-meşîb (gençlik, kına ve yaşlılık vasfı) ile başlar. İkinci bapta gazel ve anesîb'i vafeder. Nihayet medh, fahr ve et-tehânî ve bunlardan sonraki babların vafına ulaşıncaya kadar devam eder ve böylece kitabını bitirir.

Bu kitap, bir cilt halinde basılmış olup Nuri Hamûdî el-Kays ve Hâtim Sâlih *ed-Dâim* tahkik etmişlerdir. **Ve el-Mecme'u'l- 'ilmîyyü'l-İrâkî** bu kitabı (h.1404/ m. 1983) senesinde yayınlamıştır.

el-Cerâvî'nin el-Hamâsetu'l-Mağribiyye'si

Endülüslü müelliflerin eserleri arasında *el-Hamâsetu'l-Mağribiyye* ismi ile iki kitap meşhurdur. Bunlardan biri, el-Beyyâsî'nin kitabı, ikincisi de el-Cerâvî (el-Cürâvî) el-*Mağribî*'nin kitabıdır.

1. el-Beyyâsî, Ebu'l-Haccâc, Yusuf b. Muhammed b. İbrahim el-Ensârî el-Beyyâsî el-Endelüsî'dir(ö.653/1255). (Endülüs'deki el-Beyyâse şehrine

⁸⁷ - Hayatı için bkz., Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XXI, 378; İbnü'l-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 117-119; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 714; Brockelmann, *Supplement*, I, 713; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VII, 163; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 318-319.

nisbet edilmiştir). Bu zat, Ceyyân'a bağlı el-Beyyâse'de doğan Endelüslü âlimlerden ve hadis hafızlarındandır. Tunus'ta vefat etmiştir.⁸⁸

O, Hamâse, *el-Mağribiyye* kitabını telif etmiş ve bu eserini Tunus hükümdarı olan Emir Ebû Zekeriyâ Yahya el-Hafsîye takdim etmiştir. Bu eser yazma halinde olup iki ciltten ibarettir.

2- el-Cerâvî'ye gelince o, Ebu'l-Abbâs, Ahmed b. Abdusselâm el-Cerâvî'dir(ö.609/1212). el-Cerâvî,Zenâte'den bir kabile olan Cerâ-ve'ye nisbet edilmiştir. Muasır Fas âlimlerinden biri sayılan Prof. Abdullah Kenûn'un, Ebu'l-'Abbâs el-Cerâvî hakkında yaptığı araştırmasının sekizinci sayfasında açıkça belirttiği gibi, bu kabileye, Cervân da denilmiştir).

Ebu'l-Abbâs el-Cerâvî şair, katip ve edebiyatçı idi. İlmini Mağrib'de ve Endelüste tahsil etti. İbnü'l- Ebbâr onun biyografisinde şöyle demiştir: "O, edebiyatta âlim, hafız, dili fasîh olup şiirinde garip şeyler söyleyen bir şâir idi."⁸⁹

el-Cerâvî, bahsettiğimiz bu kitabını, (Mağrib ve Endelüs'te hüküm süren) el-Muvahhidî Sultanı Yusuf b. Abdülmü'min'e (ö.580/1184)⁹⁰ sunmak üzere telif etmiş. el-Cerâvî, kitabını *Safvetü'l-edeb ve nuhbetü kelâmi'l-'Arab* olarak isimlendirdi. Daha sonra müellif, bu hacimli kitabını tekrar gözden geçirerek kısalttı⁹¹ ve *Muhtasar kitabi's-Safveti'l-edeb ve nuhbatu kelâmi'l-'Arab* olarak isimlendirdi. Bu kitap, Ebû Temmâm'ın Hamâse kitabının şarkta sahip olduğu şöhreti gibi Mağrib'de meşhur oldu. Kitap bu şöhretinden dolayı, *el-Hamâ-setü'l-Mağribiyye* diye tanınmıştır.

Kitap hakkında bazı önemli notlar şöyle sıralayabiliriz:

1. Müellif el-Cerâvî bu kitabında, Ebû Temmâm'ın *Hamâse* kitabını taklit etmiş ve seçtiği şiirleri bablara ayırmıştır. Medih babı ile başlamış ve şu

⁸⁸ - ez-Zehabî, *Siyer*, XXIII, 339; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, I, 518; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 238-244; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 195; es-Suyûtî, *Buğye*, II, 359; Yâfi'î, *Mir'âtu'l-cinân*, IV, 129-130; el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'arifîn*, II, 553; İbnü'l'imâd, *Şezerât*, V, 262-263; Brockelmann, *GAL*, I, 224; a.mlf., *Supplement*, I, 588-589; Kehhâle, *Mu'ce-mü'l-müellifîn*, XIII, 327; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 249; Emil Ya'kub Bedî', *el-Mu'cemü'l-mufasssal fî el-luğaviyyîn el-'Arab*, II, 362-363.

⁸⁹ - Hayatı için bkz., Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, II, 117; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VII, 61; İbn Ebbâr, *Tekmile*, I, 157-158; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 61; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 273, XIII, 361; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 150.

⁹⁰ - İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 130-137; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 241.

⁹¹ - Kitabın önsözünde belirtildiğine göre et-Muvahhidî Sultanı, *el-Cerâvî'den* kitabını kısaltılmasını istemiştir.

haplarla sürdürmüş: el- Medîh, el-fahr, el-merâsî, en-nesîb, el-evsâf, el-emsâl ve'l-hikem, el-mulah, zemmü'n-nekâis, ez-zühd ve el-mevâ'iz.

2. Müellif, medîh babını iki bölüme ayırmıştır:

a) Peygamberi (s.a.) övmek hakkında söylenen methiyeler.

b) Diğer medhiyeler.

Müellif, Yüce Peygamber'e hürmetinden dolayı, onun hakkında söylenen methiyeleri kısaltmaksızın olduğu gibi bırakmıştır.

3. Müteahirinden olan seçme şiir kitaplarının müelliflerinin adeti üzere, müellif, seçtiği şiirlerin şâirlerini edebiyat asırlarına yaymıştır. (yâni Câhiliyye, İslâmî, Emevî ve Abbâsî dönemleri). Ancak el-Cerâvî (bu telif metoğuna) yeni bir şeyi ilâve etmiştir. Müellif, seçtiği şiirlere, İbn Hânî el-Endelüsî, Temîm b. el-Mu'iz, el-Mu'temed b. 'Abbâd, İbn Haffâce ve İbn Zeydûn gibi Mağrib ve Endelüs şâirlerinin şiirlerinden ilaveler yapmıştır.

Bu da Mağrib ve Endelüs şiir metinlerinin, Maşrık (İslam âleminin Doğusundaki şâirlerin) metinleri ile bir arada toplamanın güzel ve üstün bir nümûnesidir.

4. *Hamâsetu'l-Mağribiyye*'deki bu parçalar ve kasideler - (elimizde bulunan kaynaklara göre)- eşsiz olup başka bir benzeri yoktur. Onun bazı metinler hakkındaki rivâyetleri, meşhur rivâyetlerden farklıdır. Onun seçtiği bazı metinler, diğer mevcut kaynaklardaki metinlerden fazladır. Bütün bunlar, *el-Hamâsetü'l-Mağribiyye*'ye önemli meziyetler katıyor.

5. Müellif, seçmelerinin büyük bir kısmını, şâirlerinin yaşadıkları asra göre düzenlemiştir.

Bu kitap, Muhammed Rıdvân ed-Dâye'nin tahkiki ile Dımaşk'da Dâru'l-fikir matbaasında basılmıştır. (m. 1998 senesinde basılmış olan ikinci baskısına bakınız). Ayrıca bu neşir, bu *Hamâse*'ye yapılan yeterli bir şerh seviyesine çıkma meziyetine de sahiptir.

B) ŞİİR MÂNÂLARI İLE İLGİLİ KİTAPLAR :***Kütübü Me'âni's-şiiir :***

Bunlar, müelliflerinin içinde şiir parçalarını topladığı kitaplardır. Bu parçalar, mânâsının kapalılığı ile diğer şiirlerden ayrılır. Bunların, açıklamaya, şerhe ve yoruma ihtiyaçları vardır. es-Süyûtî, *el-Müzhir* isimindeki kitabında bu beyitlerin *el-Meânî* diye isimlendirilmesinin sebebini şöyle açıklamıştır: “Bu çeşit beyitlerin: “*el-Meânî beyitleri*” diye isimlendirmelerinin sebebi, bunların manalarının (bilinmediği için) sorulmaya ihti-yacı olduğundan dolaydır. Bu beyitler, ilk anda anlaşılmaz. Daha sonra problemin sadece mana bakımından değil, başka açılardan da olabildiğini beyan ederek şöyle demiştir: “ Bazen bu beyitlerdeki kapalılık; lafız, terkip ve i'rap açısından olabilir.”⁹²

Bunun manası şudur: “*Meânî's-şiiir*” kitapları, ister şiirlerin mana-ları ile alakalı olsun, ister lafızları, ister terkipleri, ister i'râpları ile, ister benzeri herhangi bir şeyle ilgili olsun, şerhe ihtiyaç duyan şiir parçalarını içerirler.

Me'âni's-şiiir kitapları şunlardır: Sa'îd b. Hârûn el-Uşnândânî (ö.288/901)'nin *Me'âni's-şiiir'i*, İbn Kuteybe'nin *Kitâbu'l-Me'âni'l-kebîr*'i ve yazarı meçhul olan *Mecmû'atü'l-me'ânî kitabı*.

1. Kitâbu'l-Me'âni'l-kebîr

Müellifi, Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe' *ed-Dineverî* (ö.276/ 889)'dir.⁹³ Bu kitap, üç cilt halinde Dâiretü'l-me'ârif el-Osmâniyye tarafından Hindistan'da h. 1368/ m.1949 tarihinde *Haydarâbâd'ed-Dekn'*de neşredilmiştir. Bu baskıda müellifin hal tercümesi de bulunur.

Birinci ciltte: Kitâbu'l-hayl (atlar bölümü), kitâbu's-sibâ' (cana-varlar bölümü) ve kitâbu't-ta'âm ve'd-diyâfe (yemek ve misafir-perverlik bölümü) ile ilgili seçilmiş şiirlerde bulunur.

⁹² - Bkz. *el-Müzhir*, I, 578.

⁹³ - İbn Kuteybe'nin hayatı ve kitabı için bkz: İbnü'n-Nedîm , *el-Fihrist*, s. 85-86; İbnü'l-Enbâri, *Nitche*, s. 185-186; el-Kıfî, *İnbâh*, II, 143-147; ez-Zübeydî, *Tabakât*, s.183; ez-Zehebî, *Siyer*, XIV, 565-566; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, IV, 581; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVII, 607-609; es-Süyûtî, *Buğye*, II, 63-64; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 42-44; İbnü'l'imâd, *Şezerât*, II, 169-170; el-Bağdâdî, *İzahu'l-meknûn*, II, 506; a.mlf., *Hediyetü'l-ârifin*, I, 441; Kehhâle, *Mu'cemü l-müellifin*, IV, 150, XIII, 402; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 137; Brockelmann, *Supplement*, I, 184-185.

İkinci ciltte : Kitâbu'z-zübâb (sinekler bölümü), kitâbu'l-va'îd ve'l-beyân (uyarma ve açıklama bölümü) ve kitâbu'l-harb (savaş bölümü) ile ilgili seçme şiirler bulunur.

Üçüncü ciltte: Kitâbu'l-meysir (kumar bölümü), eş-şiir ve eş-şu'arâ, (şiir ve şâirler bölümü), eş-şeyb ve el-kiber (saç ağarması ve yaşlılık bölümü), âdâb ve ahlak (uyulması gerekli kurallar ve ahlak) kitaplarından (bölümlerinden) seçme şiirler bulunur.

Hakîki yazma nushası bitirilmeden, kitabın baskısı yapılmıştır. Yâni basılmış nushada eksiklikler vardır. Özetle İbn Kuteybe'nin *Kitâbu'l-Me'âni'l-kebîr*'i, mevcut olan yazma nushasından basılmıştır. Umulur ki ileriki tarihte tam metnini kapsayan esas nushası bulunup tamamı basılır.

Hacimli olan da eser toplam üç cildinin toplam 1270 sayfadan oluşmaktadır. Daha sonra kitaba, faydalı indeksleri kapsayan birkaç sayfa ilâve edilmiştir.

Kitabın tahkîkini yapan zat, önsözünde İbn Kuteybe'nin *Kitâbu'l-Me'âni'l-kebîr*'i ile ilgili bazı notları yazmıştır. Bunların özeti şöyledir :

1. İbn Kuteybe, kitabında *Me'âni* beyitlerinden büyük bir miktar toplamıştır. Tahminen bu kitap, bu konuda telif edilen en büyük kitaptır.

2. İbn Kuteybe, kitabında seçtiği şiir parçalarını tam ve detaylı olarak şerhetmiştir. Bu şerhi, *Me'âni'l-kebîr* kitabını lugat ve edebiyat bakımından önemli bir eser haline getirmiştir.

3. Bu kitapta, başka kitaplarda geçmeyen bir çok metinler (şiirler) bulunur. Bu özelliği de Arap şiirini koruma konusunda, kültürel açıdan kitaba önem kazandırıyorlar.

4. İbn Kuteybe, sadece manası zor anlaşılan veya mana ve terkip bakımından manası kapalı olan metinleri, kitabına almakla yetinmemiş. Bilâkis onların faydalarına, başka faydalarda ilâve etmiştir.

Kitabın I. cildinin 377. sayfasından yemek ve misafirperverlikle ilgili bir örnek: Tarafe şöyle demektedir:

نَحْنُ فِي الْمَشَاةِ الْجَفَلَى لَا تَرَى الْآدَبَ مِنَّا يَنْتَقِرُ

Biz kışlakta herkesi yemeğe dâvet ediyoruz.

Dâvetçimizin yalnız bazı kimseleri çağırdığını göremezsin.

Birisi herkesi dâvet ederse onun hakkında;

فَلَانَ يَدْعُو الْجَفَلَى وَالْأَجَفَلَى denilir.

Bazı kimseleri dâvet ederse; فَلَانَ يَدْعُو النَّفْرَى denilir.

Birisi ziyafete davet eden kimsedir.

المأدبة dâvet edilen yemektir.

Ve başka bir şair (Mühelhil b. Rebi'a) şöyle demiş:

إِنَّا لَنَضْرِبُ بِالسَّيْفِ رُؤُوسَهُمْ ضَرْبَ الْقَدَارِ تَقِيَعَةَ الْقَدَمِ

Biz kılıçlarla onların başına vuruyoruz,

Kasabın seferden gelenlere hazırladığı yemekte (hayvanın başına) vurduğu gibi.

القَدَارِ Kasaptır. Yolculuktan gelen kimse için hazırlanan yemektir.

القَدَامِ yolculuktan dönenler' kelimesi, القادم yolculuktan dönen' kelimesinin çoğuludur.

كفّار kafirler' kelimesi, كافر' kelimesinin çoğulu olduğu gibi.

Başka bir şair şöyle demiş:

كُلُّ الطَّعَامِ يَشْتَهِي رَبِيعَةَ الْخُرْسِ وَالْإِعْدَارَ وَالْتَّقِيَعَةَ

Rabi'a (kabilesi) nin iştahı, her türlü yemeği çekiyor.

Çocuk doğarken, sünnet yapılırken ve yolcu dönerken hazırlanan yemekleri (iştahları çekiyor).

الحُرْمَسُ çocuk doğarken verilen yemektir.

الإعْدَارُ sünnet yapılırken verilen yemektir.

التَّمْعَةُ Yolculuktan gelen (döner) kimse için hazırlanan yemektir.

Hazırlanan ve halk dâvet edilen her türlü yemek مَأَدَّةٌ veya مَأَدَّةٌ dir.

2. el-Uşnândânî'nin Me'âni's-şîir kitabı

Müellifi, Ebû Osman Sa'îd b. Harun el-Uşnândânî'dir. Bu isim Bağdat'taki Uşnân mahallesine nisbet edilmiştir.⁹⁴(el-Uşnân, elbiseleri veya elleri yıkamak için kullanılan çöven bitkisi) veya onun külüdür.

el-Uşnândânî, lugat, nahiv ve edebiyât âlimlerinden biridir. Bağdat'ta hicrî üçüncü asırda yaşamış âlimlerden sayılır. Ondan ilim öğrenen, öğrencilerinden birisi İbnü' -Düreyd'dir.⁹⁵

Onun kitablarından "*Me'âni's-şîir*" kitabı zamanımıza kadar gelebilmiştir. Ziriklî, el-A'lâm kitabının 3/103 sayfasında naklettiğine göre el-Uşnândânî (256/870) tarihinde vefat etmiştir.⁹⁶

⁹⁴ - Bazıları اشنان kelimesinin Farsça olduğunu ve Çöven otunun yettiği yere nisbet edildiğini söylüyorlar. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 103.

⁹⁵ - İbnü'd-Düreyd'in adı, Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd'dir(ö.321/933). Künyesi Ebu Bekir, nisbesi Ezdî'dir. Hayatı için bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 67; ez-Zehabî, *Siyer*, XV, 96-98; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhe*, s. 225-227; ez-Zübevdî, *Tabakât*, s.183-184; el-Kıfî, *İnbâh*, III, 92-100; Mes'ûdî, *Murucü z-zehab*. IV, 360-363; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 323-329; Yakût Hamevî, *Mu'cemü'l-üdeba*, V, 296-306; es-Süyûtî, *Buğye*, I, 76-81; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 289-291; Corcî Zeydân. *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, I, 497-498; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 189; Zirikli, *el-A'lâm*, VI, 80; Brockelmann, *Supplement*, I, 172.

⁹⁶ - el-Uşnândânî'nin hayatı için bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 66; Firûzâbâdî, *el-Bulğa*, s. 105-106; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhe*, s. 180; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, 67; el-Kıfî, *İnbâh*, III, 295; Yakût Hamevî, *Mu'cemü'l-üdeba*, III, 385-386; es-Süyûtî, *Buğye*, I, 591. II, 137; Kâtip Çelebi. *Keşfu'z-zunûn*. II, 1729; el-Ba'âdâdî, *Hediyetü'l-'arîfîn*, I, 388; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 233; Zirikli, *el-A'lâm*,

Kitâbu Me'âni's-şiir :Bu kitap, ince bir kitaptır. Mevcut nushayı (ki bu nusha basılmıştır) müellifinden talebesi meşhur lugat âlimi, şair ve edebiyatçı İbn Düreyd, rivâyet etmiştir.

el-Uşnândânî, bu kitapta şiir parçalarından bir grup seçmiştir. Sonra uygun gördüğü açıklamalarla devam etmiştir. O, şiir parçalarını, belirli bir tertip ve özel bablar halinde kitabında zikretmemiştir.

Kitapta iki yüz yirmi iki şiir bulunur. Bu şiirlerden yüz on bir tanesi, *er-Râbita el-Edebiyye Cemiyeti* tarafından h.1304 /m.1922 senesinde Dımaşk'ta yayınlamıştır.

Daha sonra bu kitap, Prof. İzzeddîn et-Tenûhî'nin (ö.1966) tahkîki ve gayreti ile yeniden yayınlanmıştır. Bu baskıda da ilk defa yayınlanmış olan yüz on bir parça şiir bulunur. Ayrıca *et-Tenûhî*, sonradan bulduğu bu kitabın el yazmasından tesbit ettiği şiirleri, *el-Lahk ve ez-Zeyl* isimleriyle iki kısım halinde son baskıya ilave etmiştir. *el-Lahk* (ek) parçası, 112 den 202 numaraya kadarki şiirleri kapsar. *ez-Zeyl* parçası da, 203 den 222 ye kadarki şiirleri kapsar. Bu kitap, metinleri, lahk ve zeyli ile el-Uşnândânî'ye ait olan *Me'âni's-şi'r* kitabıdır.

Bu kitap, ikinci defa İhyâu't-türâsi'l-kadîm (eski kültürü ihyâ etme müdürlüğü) matbaasında Dımaşk'ta h.1389/m.1969 tarihinde basılmıştır.

el-Uşnândânî'nin "*Me'âni's-şi'r*" kitabından bir örnek (s.4-5)

.....Ebû Bekir, Muhammed b. (Hasan b.) Düreyd el-Ezdî şöyle demiş: Ebû Osman el-Uşnândânî, Sa'id b. Hârun yüksek sesle bana şiir okuyarak şöyle dedi:

بِهَا تُوصَفُ الْحَسَنَاءُ أَوْ هِيَ أَحْمَلُ	وَشَعْنَاءُ غَيْرَاءِ الْعُرُوِّ مُنِيفَةٍ
وَقَدْ انْصَرَفَتْ بِهَا مُعْطِشُونَ قَدِ انْهَلُوا	دَعَوَتْ بِهَا أَبْنَاءَ لَيْلٍ كَأَنَّهُمْ

Dağınık dalları boz olup yükselen nice ateş vardır.

Güzel kadın onunla nitelenir. Veya o kadın (ateşten) daha güzeldir.

O ateşle misafirleri dâvet etti. Onlar ateşi görürken susamış develerini su kaynağına götüren kimse gibi, sevindiler.

Şâir bu beyitlerde, üst tarafının dumanı yayıldığı için dağınık bir ateşi niteliyor. O, sanki saçın dağınıklığı gibidir.

عَبْرَاءُ : yâni onun başını (saçını) toz ve duman boz etmiştir.

Şâirin; بِهَا تُوصَفُ الْحَسَنَاءُ : güzel kadın onunla nitelenir' sözüne gelince, Araplar genç kızları vasfederken: 'Sanki o ateş meşâlesidir ve sanki o bir çayırdağıdaki beyazlık gibidir' derler.

Şâir der ki : بِهَا تُوصَفُ الْحَسَنَاءُ أَوْ هِيَ أَحْمَلُ : Onunla güzel kadın vasfedilir. Veya o kadın ondan daha güzeldir.

شَعْنَاءُ :Dağınık, keçelenmiş saç. عَبْرَاءُ :Toz renginde boz şey.

الْمُنْبَغَةُ : Yüce, yüksek olan veya tam uzun ve güzel kadın.

الْمُنْبَغَةُ : yüce ve yüksek. الْمُعْطِشُ :Develeri susayan adam.

Şâir: دَعَوْتُ بِهَا أَبْنَاءَ لَيْلٍ Bu ateşle misafirleri dâvet ettiğini söylüyor. Bu şiirde, açıkça çağırda bulunmak yoktur. Ancak ateşin ışığı ile onları (müsafirleri) çağırmıştır. Onlar (misafirler), ateşi gördüklerinde develeri susamış ve onları su kaynağına götüren kimse gibi sevindiler.

التَّاهِلُ devesini ilk defa sulayan kimsedir.

İddiâ ettiklerine göre التَّاهِلُ kelimesi zıt anlamlı kelimelerdendir.

Mecmû'atü'l-me'ânî, müellifi meçul bir eserdir

Bu kitabın ikinci baskısının muhakkiki, bu eserin müellifinin kitabında seçtiği şiirlerin şâirlerinin beşinci asrın sonlarında yaşamalarından dolayı, müellifin bu asrın sonunda yaşamış olduğunu tahmin etmiştir.

Müellif, mukaddimesinde kitabının telif sebebini ve şiir seçiminde dayandığı metodunu şöyle açıklamıştır: “Misal vermek isteyen kimsenin, hitabını sürdürmesine yarayan ve her mânasındaki güzelliklerle yazısını süsleyebilmesi için yüz ayrı mana üzere nazmedilen şiirleri seçtim. Ve her manaya da zıtlık ve benzerlik arasındaki uyumluluk için, benzerlerini ve zıtlarını ilâve ettim. Böylece bapların çoğalmamasını ve onları öğrenmek isteyen kimsenin yorulmamasını kastedtim.

Ve bu şiirleri, şiirin fasihinden ve kuvvetlisinden seçmek için, içinde müstehcen ve anlaşılmayan şiirler bulunmayan ve ibaresi çirkin, manası kapalı olmayan şiirleri seçmek için var gücümü harcadım. Asırında yaşayan insanların huyuna uyarak kolay ve anlaşılır sözlere meyletmede ve şiir seçiminde bu metodu uyguladım.

Lugatta şâhid olan ve lügatın aslı olan Arap şiirini veya mükemmel şiir söylemekle eski Arap şâirlerinden sonra gelen muhdesûn şâirlerden şiirleri eski Arap şiiri yerine geçenlerin şiirlerini seçme niyeti ile başkalarının hevasına uymadım. Muhdesûn şâirler, sadece sonradan geldiklerinden, onların şiir sanatlarında açılması ve şiir manalarında da anlaşılmayan garip sözleri söylemeleri ve Araplar’ın daha önce toplayamadıkları ve yaklaştıkları kendi zamanlarına uygun şiir çeşitlerini icat etmeleri gibi özelliklerinden başka, eski Arap şâirlerinden noksan kalan hiç bir tarafları yoktur.⁹⁷

1. Bu müellif, seçtiği şiirleri yüz fasla (bölüme) ayırmıştır. Her faslı, bir mânâ ile isimlendirmiştir. Çünkü seçmeler, bu mana ile ilgili parçalardır.

2. Şiirleri, fasîh ve beğenilen metinlerden seçmiştir.

3. Seçtikleri şiirler içinde, müstehcen ve anlaşılması zor olanlardan kaçınmıştır.

4. Eski şâirlerin şiirlerine ilâve olarak “muhdesûn” şâirlerin şiirlerinden seçmiştir. Çünkü manaları mükemmel olan şiirlerin kapısı, “muhdesûn” şâirlere açıktır. Onların şiirleri içinde, hedefe isabet eden ve bu sanatta mükemmel olan nice parçalar vardır.

⁹⁷ - Bkz. *Mecmû'atü'l-me'âni*, Dâru Talâs, s. 17-18.

“*Mecmu’atü’l-me’ânî*” kitabı, ilk defa h. 1301 senesinde İstan-bul’da el-Cevâib matbaasında basılmıştır. Daha sonra bu kitabın baskısı, üstâz Abdülmü’în el-Melûhî’nin tahkîki ve gayreti ile m.1988 senesinde Dımaşk’da Talas yayınevi tarafından yeniden basılmıştır. Son baskısında bu kitaba bir kaç indeks ilâve edilmiştir.

C) Arap şiirinin şâirlerinin tesbiti:⁹⁸

Bazı kaynaklarda istişhâd için verilen şiirlerin şâirleri belirtilmemektedir. Bu şiirlerin şâirlerini ve kaynaklarını tesbit etmek için son yıllarda bazı önemli çalışmalar yapılmıştır. Şiirlerin kâfiyelerinden bakmak suretiyle şiirleri, şâirlerini ve istişhâd için kullanıldıkları eserleri bu konuyla ilgili özel olarak hazırlanmış eserler vasıtasıyla tesbit etmek mümkündür. Bu eserlerden tesbit edebildiğimiz en önemli ve en yaygın olanları şunlardır.

1- *Schawâhid indices*, Professsor Dr. A. Fischer und Prof. Dr. E. Braunlich, Leipzig, und wien otto Harassowitz, 1945.

Alman asıllı iki Profesör’ün hazırladığı bu eser, şiirlerin şairlerini belirttikten sonra şiirlerin kaynağı için Avrupa’da basılan eserlerin cilt ve sayfa numaralarını vermiştir.

2- Abdüsselâm Harun’un telif ettiği “*Mu’cemu şevâhidi’l- ‘Arabiyye*” , I-II, Kahire, 1972-1973.

3- Emil Bedi’ Yakub’un telif ettiği:

a) *el-Mu’cemu’l-mufassal fi şevâhidi’n-nahv eş-şi’riyye*, I-III, Beyrut, 1999.

b) *el-Mu’cemü’l-mufassal fi şevâhidi’l-luğati’l-‘Arabiyye*, ” I-XIV, Beyrut, 1996. Bu eserin son iki cildi indeks olup 13. cildi kafiyele göre, 14. cildi ise şiirin ilk kelimesine göre düzenlenmiştir.

4- el-Bağdâdî’nin (ö.1093/1682), *Hizânetu’l-edeb*, I-XIII, kitabın- da da çok sayıda şiir şerhedilmiş, şâirleri hakkında bilgi verilmiştir. Abdüsselâm

⁹⁸ - Bu bölüm, mütercim Nusrettin Bolelli tarafından makaleye yapılan ilâvedir.

Hârun tarafından tahkiki yapılan 13 ciltlik baskısı bu açıdan çok önemli bir kaynaktır.

Ayrıca son yıllarda Arapça şiirleri ve şairlerini tesbit etmek için “*Mevsû’atu’ş-şi’ri’l-‘Arabî*” CD si hazırlanmıştır. Bu CD de 10 Şiir Antolojisi, 265 edebî kaynak ve 2300 şaire ait 2,5. milyon beyit mevcuttur.

İnternet’te de bir çok site’den fayadalanılarak şiirleri ve şairlerini tesbit etmek mümkündür.⁹⁹

En önemli şiir divanlarının büyük bir kısmının şerhleri yazılmış ve neşredilmiştir. Bu şerhlerde, şiirlerdeki garip ve kapalı kelimeler açıklanmıştır.¹⁰⁰

Ayrıca büyük lugat kitaplarında da çok sayıda Arap şiirinin mânâları açıklanmıştır.

Cevherî’nin *es-Sihâh*, I-II, İbnu Manzur’un, *Lisânu’l-Arab*, I-XV, ez-Zebîdî’nin, *Tâcu’l-‘arûs*, I- X, Zemahşerî’nin, *Esâsü’l-belağâ*” ismindeki eserleri gibi lugat kitapları örnek verilebilir. Bu kitaplarda şiirlerdeki garip kelimeler açıklanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhit*, (Yedinci baskı) Beyrut, 2003 (*Kâmûsü’l-mühît*)

Atay, Hüseyin- Atay, İbrahim, *Arapça-Türkçe Büyük Luğat*, I-III, İstanbul, 1964-1981

Bağdâdî, İsmâ’îl Paşa, *Hediyyetü’l-‘ârifîn*, I-II, İstanbul, 1951-1955 (**Bağdâdî, Hediyyetü’l-‘ârifîn**)

⁹⁹ - www.İslamport.com. www.İslamport.com./İndex www.alaqwf.com.
www.as-shamil.com

¹⁰⁰ - Çöğenli Sa’dî - Demirayak Kenan, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 43-75.

- Bağdâdî, İsmâ'îl Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, I-II, İstanbul, 1972 (**Bağdâdî, İzâhu'l-meknûn**)
- Blachère, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, (trc. İbrahim el-Geylânî), Beyrut, 1998.
- Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden, 1943-1949 (**Brockelmann, GAL**)
- Brockelmann, *Supplementbande*, I-III, Leiden, 1937-1942 (**Brockelmann, Suppl.**)
- el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtu fuhûli's-Şu'arâ'*, I-II, (Thk. Mahmud Muhammed Şakir), Kahire, 1974. (**el-Cumahî, Tabakât**)
- Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*, I-IV, Beyrut, 1983.
- Çöğenli, Sadî, - Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, (Üçüncü baskı), Erzurum, 2000.
- Demirayak, Kenan - Ceviz, Nurettin ve Yanık, Nevzat H., **Yedi Askı**, Ankara Okulu, Ankara, 2004.
- Emil Bedî' Ya'kub, *el-Mu'cemü'l-mufassal fi'l-luğaviyyîn el-'Arab*, I-II, Beyrut, 1997. (**Emil Bedî', el-Mu'cemu'l-mufassal**)
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (nşr. Mektebe er-Risâle), Beyrut, 1407/1987. (**Fîrûzâbâdî, el-Kâmûs**)
- , *el-Bulğa fi terâcimi eimmeti'n-nahv ve'l-luğa*, (thk. Muhammed el-Mısırî), Küveyt, 1987. (**Fîrûzâbâdî, el-Bulğa**)
- Hamevî, Ebû 'Abdillâh Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Beyrut, 1979 (**Hamevî, Mu'cemü'l-büldân**)
- , *Mu'cemü'l-üdebâ'*, I-VI, Beyrut, 1991 (**Hamevî, Mu'cemü'l-üdebâ'**)
- İbn Abdî Rabbih, Ahmed b. Muhammed, *el-'İkdü'l-ferîd*, I-IX, (thk. Müfid Ferîd Kamiha), Beyrut, 1404/1983. (**İbn 'Abdi Rabbih, el-'İkdü'l-ferîd**)
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *el-İştikâk*, (thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Bağdâd, 1979 (**İbn Düreyd, el-İştikâk**)

- İbnu Ebbâr, Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr *el-Belensî, et-Tekmile li kitab es-Sıla*, I- IV, Cezair, 1919. (**İbnu Ebbâr, et-Tekmile**)
- İbnü'l-Esîr, 'İzzüddîn, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-Ensâb*, I-III, Beyrut, 1980 (**İbnü'l-Esîr, el-Lübâb**)
- İbn Hallikân, Şemseddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, I-VIII, (thk. İhsân 'Abbâs), Beyrut, 1977 (**İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-a'yân**)
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh 'Abdulhayy, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, I- VIII, Beyrut, 1399/1979. (**İbnü'l-İmâd, Şezerâtü'z-zeheb**)
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Müslim, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'*, (thk. Müfid Tamîha- Nu'aym Zerzûr), Beyrut, 1985 (**İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve's-şu'arâ'**)
- , *el-Me'ârif*, (thk. Servet Ukkâşe), Kahire, 1388/1969. (**İbn Kuteybe, el-Me'ârif**)
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-'arab*, I-XV, Beyrut, ts. (**İbn Manzûr, Lisânü'l-'arab**)
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak b. Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Tahran, 1971. (**İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist**)
- İbn Tağriberdî, Cemâleddîn Ebu'l-Mehâsîn Yusuf, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülüki Mısra ve'l-Kahire*, I-X, Mısır, 1383/1963. (**İbn Tağriberdî, en-Nücümü'z-zâhire**)
- İsfehânî, Ebu'l-Ferec, Ali b. Muhammed, *el-Eğânî*, I-XI, Kahire, 1345/1927. (**İsfehânî, el-Eğânî**)
- İzzeddîn, İsmail, *el-Mesâdiru'l-edebiyye ve'l-luğaviyye fî't-türâsi'l-'Arabiyye*, Amman, 2003.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. 'Abdillâh, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, I-II, İstanbul, 1941 (**Kâtib Çelebi, Keşfü'z-zünûn**)
- Kehhâle, 'Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, I- XVI, Beyrut, 1406/1986. (**Kehhâle, Mu'cemü'l-müellifîn**)

- Komisyon, *el-Mu'cemü'l-Vesît*, I-II, İstanbul 1972 (Çağrı Yayınevi)
- Komisyon, *İslam Ansiklopedisi*, I-XXVI, DİA. İstanbul, 1987-2007.
- Mecdî Vehbe- Kâmil el-Mühendis, *Mucemü'l-mustalahâti'l-'Arabiyye fî el-luğat ve'l-edeb*, Beyrut, 1984.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan 'Ali b. el-Hüseyin, *Mürûcü'z-zeheb*, I-IV, (thk. Yusuf Es'ad Dâğır), Beyrut, 1406/1986. (**Mes'ûdî, Mürûcü'z-zeheb**)
- Müberra, Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fî'l-luğati ve'l-edeb*, (thk. Nu'aym Zerzûr- Teğârîd Beyzûn), I-II, Beyrut, 1987 (**Müberra, el-Kâmil**)
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, I-III, Beyrut, ts. (**Nevevî, Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât**)
- Ömer Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, I- VI, Beyrut, 1997.
- Safedî, Salâheddîn Halîl b. Aybek, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, I-XXIV, Beyrut, 1981-1983. (**Safedî, el-Vâfî bi'l-Vefeyât**)
- es-Se'âlibî, Ebu Mansur Abdulmelik, *Yetîmetu'd-dehr*, I-V, (thk. Müfîd Muhammed Kumeyha), Beyrut 1983. (**es-Se'âlibî, Yetîmetu'd-dehr**)
- Sem'ânî, Ebû Sa'd 'Abdulkerîm b. Muhammed et-Temîmî, *el-Ensâb*, I-V, (thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî), Beyrut, 1988 (**Sem'ânî, el-Ensâb**).
- Serkis, Yusuf İlyâs, *Mucemül-mahtûtâtî'l- matbuâtîl-'Arabiyye*, I-II, Beyrut, 1928 (**Serkis, Mu'cemü'l-matbû'ât**)
- Süyûtî, Celâleddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *Buğyetu'l-vu'ât*, I-II, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Beyrut, 1964 (**Süyûtî, Buğye**)
- , *el-Muzhir*, I-II, (thk. Muhammed Ahmed- Cade'l-mevlâ - Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim- Ali Muhammed el-Becâvî) Beyrut, 1987 (**Süyûtî, el-Muzhir**)
- Şevkî Dayf, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, el-'Asru'l-Câhilî, I, Kahire, 1965.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi, *Miftâhu's-se'âde*, I-III, Beyrut, 1985 (**Taşköprizâde, Miftâhu's-se'âde**)

- Unat, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara, 1974.
- Yusuf Es'ad Dâğır, *Mesâdiru ed-dirâsâti'l-edebîyye*, I- V, Beyrut, 1983.
- el-Yâfi'î*, Abdullah b. Es'ad, Mir'âtu'l-cinân, I-IV, (thk. Abdullah el-Cübûrî, Beyrut, 1984 (*el-Yâfi'î*, *Mir'ât*)
- Zameşerî, Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-belâğ*e, Beyrut, ts.
- Zebîdî, el-Mürtedâ, Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-'arûs şerhu'l-Kâmûs*, I-X, Beyrut, 1989 (*Zebîdî*, *Tâcü'l-'arûs*)
- Zehebî, Şemseddîn, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-İber fî ahbâri men ğaber*, I-IV, Beyrut, 1376/1956. (*Zehebî*, *el-İber*)
- , *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, I-XXIII, (thk. Şu'ayb el-Arna'ût ve Hüseyin el-Esed), Beyrut, 1985 (*Zehebî*, *A 'lâmi'n-nübelâ'*)
- , *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâyetün fi'l-kütübi's-sitte*, I-III, (thk. 'İzzet 'Ali 'Abdul'atiyye ve Musâ Muhammed Ali el-Mûşî), Mısır, 1392 /1972. (*Zehebî*, *el-Kâşif*)
- , *Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, Beyrut, 1376/1956. (*Zehebî*, *Tezkiretü'l-huffâz*)
- Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut, 1990 (*Ziriklî*, *el-A 'lâm*).